

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
Інститут управління та права
Факультет міжнародного туризму та економіки
Кафедра туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної дипломної роботи
другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Виконав: студент II курсу, групи МТУ-110м

Спеціальності 242 Туризм

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма Туризмознавство

Лисенко С.І.

(прізвище та ініціали)

Керівник Корнієнко О.М.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Соколов А.В.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут, факультет Міжнародного туризму та економіки
Кафедра Туристичного, готельного та ресторанного бізнесу
Ступінь вищої освіти Другий (магістерський) рівень
Освітньо-кваліфікаційний рівень магістр
Спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва)
Освітня програма (спеціалізація) Туризмознавство
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри ТГРБ
В.М. Зайцева
«01» вересня 2021 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Лисенко Сергія Івановича
(прізвище, ім'я по батькові)

1. Тема роботи (проекту) Сучасний стан та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України

керівник роботи (проекту) Корнієнко О.М., к.е.н., доцент
затвердженні наказом вищого навчального закладу від «14» вересня 2021 року № 337

2. Строк подання студентом роботи (проекту) 09.12.2021 р.

3. Вихідні дані до роботи (проекту) в роботі використанні використані закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства культури та інформаційної політики України, Державного агентства розвитку туризму України, наукові праці українських і зарубіжних учених, статистичні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики Запорізької області, закордонні аналітичні матеріали, інформація з інтернет-джерел.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
Розділ 1. Теоретичні аспекти функціонування санаторно-курортного комплексу.
Розділ 2. Аналіз сучасного стану розвитку санаторно-курортного комплексу України.
Розділ 3. Проблеми та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
6 таблиць, 2 рисунки

6. Консультанти розділів дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Корнієнко О.М. к.е.н., доц.	01.09.2021	30.09.2021
2	Корнієнко О.М. к.е.н., доц.	01.09.2021	15.10.2021
3	Корнієнко О.М. к.е.н., доц.	01.09.2021	01.11.2021
Нормо-контроль	Цвілий С.М., к.е.н., доц.	01.09.2021	20.11.2021

7. Дата видачі завдання 01.09.2021 р.**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	01.09-20.09.2020	виконано
2	Вивчення літературних джерел	21.09-10.11.2020	виконано
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну дипломну роботу	11.11-31.12.2020	виконано
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	01.01-20.05.2021	виконано
5	Виконання першого розділу	21.05-02.09.2021	виконано
6	Виконання другого розділу	03.09-15.10.2021	виконано
7	Виконання третього розділу	16.10-01.11.2021	виконано
8	Формування висновків та рекомендацій	13.11-15.11.2021	виконано
9	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи	16.11-20.11.2021	виконано
10	Перевірка роботи керівником	21.11-23.11.2021	виконано
11	Одержання відгуку та рецензії	24.11-28.11.2021	виконано
12	Попередній захист магістерської роботи	09.11.2021	виконано
13	Подання роботи на кафедру	09.12.2021	виконано
14	Захист кваліфікаційної дипломної роботи	22.12.2021	виконано

Студент _____
(підпис)Лисенко С.І.
(прізвище та ініціали)Керівник роботи _____
(підпис)Корнієнко О.М.
(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Актуальність теми. У процесі формування ринкового середовища в Україні значне місце відводиться реформуванню туристичної галузі, інституційним ядром якої є курортно-рекреаційний комплекс. В умовах переходу від командно-адміністративної економіки до ринкових умов господарювання трансформаційні процеси у відносинах власності істотно вплинули на розвиток туристично-рекреаційних комплексів, що спричинило появу цілком нових, практично ще не досліджених організаційно-економічних та господарсько-правових форм їх функціонування.

Метою кваліфікаційної дипломної роботи є дослідження сучасного стану санаторно-курортного комплексу України та визначення перспектив його розвитку. Виходячи з поставленої мети, виконано такі **завдання**: обґрунтувати теоретичні аспекти функціонування санаторно-курортного комплексу; проаналізувати сучасного стану розвитку санаторно-курортного комплексу України; визначити проблеми та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України.

Об'єктом наукового дослідження є процес сталого розвитку вітчизняного санаторно-курортного комплексу.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів функціонування санаторно-курортного комплексу України.

Методи дослідження: логічно-діалектичні методи наукового пізнання, статистично-економічні, а також спеціальні методи, зокрема логічного узагальнення, експертна оцінка, системного аналізу.

Інформаційну базу дослідження становлять офіційні видання Верховної Ради України та органів виконавчої влади, статистичні дані Державної служби статистики України, міжнародних економічних організацій, державні стандарти та норми, монографії, наукові публікації, Інтернет-ресурси, власні обстеження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в подальшому

обґрунтуванні наукових положень щодо специфічних особливостей діяльності санаторно-курортного комплексу України, що дозволило сформулювати рекомендації щодо створення єдиної системи управління санаторно-курортної галузі, а також внести пропозиції щодо посилення соціальної спрямованості санаторно-курортної діяльності в умовах пандемії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані рекомендації упроваджені в діяльність туристичного підприємства. Зокрема, керівництвом туристичної підприємства «Drive tour» використовуються заходи антикризового плану з метою уникнення ризиків та невизначеностей в діяльності санаторно-курортного закладу в умовах пандемії Covid-19 (довідка № 3/11 від 25.11.2021 р.).

Апробація результатів кваліфікаційної дипломної роботи. Основні результати, викладені в кваліфікаційній дипломній роботі, доповідалися й обговорювалися на науково-практичній конференції викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів, студентів «Тиждень науки – 2021» (м. Запоріжжя, 2021 р.), та на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Science, innovations and education: problems and prospects» (Токіо, 2021 р.), за результатами якої опубліковано тези доповіді.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань (59 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 102 сторінок комп'ютерного тексту, основний зміст роботи викладено на 96 сторінках. Робота містить 6 таблиць та 2 рисунки.

АНОТАЦІЯ

Лисенко С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України. – Кваліфікаційна робота.

У роботі розглянуто теоретичні аспекти функціонування санаторно-курортного комплексу. Узагальнено наукові положення про рівні та принципи організації санаторно-курортної справи. Обґрунтовано

рекреаційно-туристський потенціал України як основа функціонування санаторно-курортного комплексу. Проаналізовано сучасний стан санаторно-курортних закладів України. Визначено основні передумови та проблеми розвитку санаторно-курортної галузі. Виявлено вплив ризиків та невизначеностей на ефективність діяльності санаторно-курортних закладів України в умовах пандемії Covid-19.

Ключові слова: санаторно-курортний комплекс, потенціал, галузь, стан, заклади.

ANNOTATION

Lysenko S. I. Current state and prospects of development of the sanatorium-resort complex of Ukraine. – Qualifying work.

The theoretical aspects of functioning of the sanatorium-resort complex are considered in the work. The scientific provisions on the levels and principles of the organization of the sanatorium-resort business are generalized. The recreational and tourist potential of Ukraine as a basis for the functioning of the sanatorium-resort complex is substantiated. The current state of sanatoriums of Ukraine is analyzed. The main prerequisites and problems of development of the sanatorium-resort industry are determined. The impact of risks and uncertainties on the efficiency of sanatoriums in Ukraine in the context of the Covid-19 pandemic.

Keywords: sanatorium-resort complex, potential, branch, condition, establishments.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ
І ТЕРМІНІВ

буд. – будинок

вул. – вулиця

грн. – гривня

див. – дивись

дол. – долар

ін. – інше

м. – місто

млн. – мільйон

млрд. – мільярд

р., рр. – рік, роки

рис. – рисунок

ст. – стаття

т.д. – так далі

т.п. – тому подібне

т.ч. – тому числі

табл. – таблиця

тис. – тисяча

% – відсоток

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ	12
1.1. Сутність санаторно-курортного комплексу у системі туристичної діяльності	12
1.2. Рівні та принципи організації санаторно-курортної справи	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ САНАТОРНО- КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	35
2.1. Рекреаційно-туристський потенціал України як основа функціонування санаторно-курортного комплексу	35
2.2. Аналіз сучасного стану санаторно-курортних закладів України	42
2.3. Аналіз виробничої результативності діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів України	51
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ САНАТОРНО- КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	62
3.1. Основні передумови та проблеми розвитку санаторно-курортної галузі	62
3.2. Прогнозування та планування як основні шляхи розвитку санаторно- курортного комплексу України	71
3.3. Вплив ризиків та невизначеностей на ефективність діяльності санаторно-курортних закладів України в умовах пандемії Covid-19	83
ВИСНОВКИ	94
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	97

ВСТУП

Актуальність теми. Санаторно-курортна діяльність як масове соціально-економічне явище світового масштабу перетворюється у важливий стимул регіонального розвитку України. Як соціально детерміноване явище санаторно-курортна сфера потребує наукового осягнення та теоретичного осмислення в межах якого сполучаються різноманітні дослідження як соціального явища.

Створення санаторно-курортних послуг і товарів та їх реалізація є справою великої кількості галузей підприємств організацій що спеціалізуються на виробництві та наданні певних послуг. Саме тому санаторно-курортний сегмент, як економічно вигідний у галузі туризму, має у перспективі зайняти одне з провідних місць у структурі національного та регіональних господарських комплексів.

Особливо це стосується регіонів, в яких господарство завдяки відповідному природно-ресурсному потенціалу територій спеціалізується на інтенсивному і, отже, екологічно ризикованому промисловому або ж аграрному виробництвах. Тому пошук нових перспективних напрямів економічного росту на основі туризму та рекреації як екологічно оптимальних видах діяльності має надзвичайно велике значення.

Питанням розвитку санаторно-курортної діяльності досліджували присвячені праці таких вітчизняних вчених, як: Бейдик О.О., Гудзь П.В., Гулич О.І., Клапчук В.М., Ковальська Л.В., Любіцева О.О., Мацола В.І., Стафійчук В.І., Ткаченко Т.І., Фоменко Н.В. та ін. Цими авторами досліджено та розкрито питання сутності державного управління санаторно-курортною діяльністю; досліджено фінансові інновації у сфері курортно-рекреаційного господарства, розроблено механізм формування та розвитку регіонального рекреаційно-туристичного комплексу; висвітлені теоретичні аспекти розвитку малого підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері тощо. В той же час недостатньо уваги приділено розкриттю сутності

механізму управління санаторно-курортними закладами в кризових умовах. Крім того, науково-теоретичні питання розглядаються переважно в загальному аспекті без урахування специфічних умов діяльності санаторно-курортних підприємств як визначної частини сфери послуг.

Актуальність вказаних проблем та об'єктивна необхідність адаптації теоретичних, методичних і практичних аспектів розвитку санаторно-курортного комплексу України в сучасних умовах зумовили вибір теми роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є дослідження сучасного стану санаторно-курортного комплексу України та визначення перспектив його розвитку.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- обґрунтувати теоретичні аспекти функціонування санаторно-курортного комплексу;
- проаналізувати сучасного стану розвитку санаторно-курортного комплексу України;
- визначити проблеми та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України.

Об'єктом дослідження є процес сталого розвитку вітчизняного санаторно-курортного комплексу.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів функціонування санаторно-курортного комплексу України в сучасних умовах.

Методологічною основою дослідження є логічно-діалектичні методи наукового пізнання, а також спеціальні методи, зокрема логічного узагальнення, експертна оцінка (оцінити рекреаційно-туристський потенціал функціонування санаторно-курортного комплексу), системного аналізу (аналіз сучасного стану санаторно-курортних закладів), статистично-економічний (розробити схеми, графіки, таблиці) та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в подальшому обґрунтуванні наукових положень щодо специфічних особливостей діяльності санаторно-курортного комплексу України, що дозволило сформулювати рекомендації щодо створення єдиної системи управління санаторно-курортної галузі, а також внести пропозиції щодо посилення соціальної спрямованості санаторно-курортної діяльності в умовах пандемії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані рекомендації упроваджені в діяльність туристичного підприємства. Зокрема, керівництвом туристичної підприємства «Drive tour» використовуються заходи антикризового плану з метою уникнення ризиків та невизначеностей в діяльності закладу в умовах пандемії Covid-19 (довідка № 3/11 від 25.11.2021 р.).

Апробація результатів кваліфікаційної дипломної роботи. Основні результати, викладені в кваліфікаційній дипломній роботі, доповідалися й обговорювалися на науково-практичній конференції викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів, студентів «Тиждень науки – 2021» (м. Запоріжжя, 2021 р.), та на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Science, innovations and education: problems and prospects» (Токіо, 2021 р.), за результатами якої опубліковано тези доповіді.

Структура роботи. Кваліфікаційна дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань (59 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 102 сторінок комп'ютерного тексту, основний зміст роботи викладено на 96 сторінках. Робота містить 6 таблиць та 2 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Сутність санаторно-курортного комплексу у системі туристичної діяльності

Останнім часом відбувається інтенсивний розвиток науки й техніки, пришвидшується темп життя людства, що тією чи іншою мірою охоплює майже всі країни. Особливо необхідно підкреслити і значення інформаційної революції у цьому процесі. Ці фактори безпосередньо впливають на людину, у тому числі психологічно. Людина перебуває у постійному емоційному напруженні, на неї тисне потік інформації, сучасний темп життя вимагає постійного руху і вирішення проблем в екстремальних умовах. Тому не дивно, що в розвинених країнах велику увагу приділяють соціальній сфері. Важливою частиною політики соціального захисту, що спрямована на підтримання людини в сучасних умовах, є туризм. Можна стверджувати, що він впливає не тільки на емоційні почуття та здоров'я людини, а й на формування особистості в цілому.

Подорожуючи, турист може з різною метою підходити до санаторно-курортного туризму (залежно від лікувального фактора):

- із загальнооздоровчою метою (клімат, відпочинок, корисні для здоров'я дії повітря, сонця, води (морської та річкової) фізичних дій;
- лікування як супутня програма, тобто не як основна мета;
- лікування за призначенням лікаря – як основна мета туризму (відвідання курорту, водо-, грязелікарні, спеціалізованого санаторію, клініки тощо) [47].

Для організованого надання лікувально-оздоровчих послуг необхідна наявність рекреаційно-туристичних ресурсів, тобто сукупності об'єктів і явищ природного та антропогенного походження; природні та культурно-історичні комплекси, які використовуються для туризму, лікування та

відпочинку. Це кліматичні особливості території, водні ресурси (річки, озера, мінеральні та грязеві джерела, штучні водойми, моря, океани), мальовничі ландшафти, рослинний та тваринний світ тощо. Вони є визначальними для лікувального туризму. Культурні об'єкти, пам'ятки історії, етнографії, архітектури не є визначальними для цього виду туризму.

Із цього зрозуміло, що суб'єкти санаторно-курортного туризму (а саме контрагенти чи виконавці послуг): санаторії пансіонати, будинки відпочинку тощо повинні бути розташовані у відповідних місцевостях, які володіють необхідними природними ресурсами. Такі місцевості як правило і є курортами [13].

Згідно з Законом України «Про курорти», курорт – це освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, які використовуються з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації, підлягає особливій охороні. Курорт повинен мати: офіційне визнання, необхідне для встановлення в межах відповідальної місцевості визначеного правового режиму, наприклад, на охорону природних лікувальних ресурсів, що забезпечують нормальне функціонування курорту та його розвиток; спеціальні прилади, будівлі та заклади для раціонального застосування курортних факторів (бурові свердловини, кювети, водолікарні, грязелікарні, пляжі, в тому числі лікувальні, аеросолярії, кліматопавільйони тощо); лікувально-профілактичні заклади, що забезпечують медичне обслуговування хворих, а на кліматичних курортах, крім того, оздоровчі заклади (для організації відпочинку та туризму); спортивні споруди та майданчики, культурні заклади, заклади громадського харчування та побутове обслуговування [1].

Кожна природна курортна територія – це унікальне ландшафтне, геологічне, економіко-географічне утворення, що є основною самостійною структурною одиницею курортно-рекреаційної галузі як складової

туристичної індустрії.

Сучасна курортологія – це медична наукова дисципліна, яка вивчає цілющі властивості природних фізичних факторів, характер їх дії на організм людини, можливості їх застосування з лікувальною та профілактичною метою під час санаторно-курортного лікування й методи застосування курортних факторів при різних захворюваннях.

За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяють на курорти державного значення (природні території, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань) та курорти місцевого значення (природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань) [4].

За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяють на курорти загального призначення та спеціалізовані курорти для лікування конкретних видів захворювань (захворювання органів кровообігу, органів травлення, порушення обміну речовин, захворювання нервової системи, органів дихання туберкульозного та не туберкульозного характеру, захворювання органів руху, шкіри, нирок та сечовивідних шляхів, гінекологічні захворювання).

Медичний профіль (спеціалізація курортів) визначається з урахуванням властивостей природних лікувальних ресурсів. За характером природних лікувальних факторів курорти поділяють на кілька профілів: бальнеологічні, грязеві, кліматичні та курорти з кількома лікувальними факторами.

На бальнеологічному курорті головним лікувальним фактором слугують природні мінеральні води. Вони використовуються для питного лікування, ванн, купання в лікувальних басейнах, усіляких душів, а також для інгаляцій, полоскань і зрошень.

Відомості про цивілізоване використання цілющих мінеральних вод дійшли до нас з глибини віків. Чисельні археологічні знахідки свідчать про

те, що практика оздоровлення мінеральними водами існувала ще у V – IV тис. до н.е., давні люди вважали мінеральні води джерелом здоров'я, сили і краси. У працях Гіппократа описуються лікувальні властивості річкової, солоної і морської води. «In balneis salus» («Здоров'я – це купання») – правдивість цього твердження Гіппократа доведена практикою використання оздоровчої сили води.

Мінеральні води допомагають вилікуватись від чисельної кількості недуг. Серед пацієнтів бальнеологічних курортів переважають люди з захворюваннями шлунково-кислотного тракту, серцево-судинної і нервової систем, дихальних шляхів, опорно-рухового апарату. Ефективність лікування низки захворювань на бальнеологічних курортах підтверджують результати медичних досліджень. В Україні до цих курортів належать: Поляна, Сонячне Закарпаття, Немирів, Біла Церква, Миронівка, Хмельник, Моршин, Трускавець, Верховина, Карпати, Квітка Полонини, Миргород, Шкло, Синяк, Любінь Великий, Гірська Тиса, Шаян, Свалява, Усть-Чорна, Солоний Лиман, Горинь, Черче, Березовські мінеральні води, Рай-Оленівка, Старобільськ.

Грязеві курорти прив'язані до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Грязелікування використовується переважно при патології суглобів, нервової системи травматичного походження, а також гінекологічних та деяких інших захворювань. На грязевих курортах використовується мулова грязь солоних озер і лиманів, сапропелева (мулова грязь прісних озер), торфова (прісна і мінералізована), а також гідротермальна і сопкова (вулканічного походження). Завдяки сучасним методам та новітнім технологіям грязелікування дає змогу досягти високих медичних результатів, що сприяє зростанню популярності грязевих курортів серед людей, які потребують лікарської допомоги. До цих курортів в Україні належать: Гопри, Маріуполь, Бердянськ, Куяльницький, Слов'янськ [52].

Кліматичні курорти настільки різноманітні, як і сам клімат. У структурі кліматичних курортів світу лісові (рівнинні) становлять 11,3%, гірські – 24,2%, клімато-кумисо-лікувальні – 4,2%. Кожному з них властива унікальна

комбінація погодно-кліматичних факторів (температура, атмосферний тиск, вологість, сонячне випромінювання тощо), що використовується з лікувально-профілактичною метою. Від поєднання цих факторів залежить профіль курорту. Якщо лісові курорти з характерним для них континентальним кліматом приймають переважно осіб, що страждають захворюваннями верхніх дихальних шляхів, астмою, розладами нервової системи, то перебування на гірських курортах рекомендується при початкових формах туберкульозу та малокров'ї. До цих курортів в Україні належать: Ірпінь, Буча, Ворзель, Конча-Заспа, Пуща-Водиця, Соснівка, Одеський курортний район, Закарпатська група курортів, Яремча, Бердянськ, Кирилівка [52].

Найбільш поширений тип кліматичних курортів – приморські. У структурі кліматичних курортів світу вони становлять 60,3%. Дедалі більше туристів відкривають для себе можливості поєднувати відпочинок на морі з ефективним лікуванням. Морський клімат сприяє подоланню багатьох хвороб. Він позитивно впливає на людей із захворюваннями крові, кісткової тканини, лімфатичних залоз. Після завершення курсу лікування самопочуття пацієнтів поліпшується, тривалий час вони можуть обходитися без медикаментів чи скоротити дози лікарських препаратів.

Ще один різновид кліматичних курортів – клімато-кумисо-лікувальні – розташовані в степовій зоні й відомі своїм комбінованим методом лікування, що поєднує цілющі властивості сухого степового клімату і кумису – кисломолочного напою з кобилячого молока.

Кумис підвищує засвоюваність білків і жирів, сприяє збільшенню маси. Таких курортів у світі близько 40 [56].

До курортів з кількома лікувальними факторами в Україні належать: бальнеокліматичні (Верховина, Конча-Заспа, Звенигородська курортна зона), бальнеогрязеві (Великий Любін, Миргород, Моршин, Трускавець, Черче, Шкло), кліматогрязеві (Аркадія, Бердянськ, Маріуполь, Кирилівка, Куяльницький), кліматобальнеогрязеві (Кирилівка).

Більшість курортів використовує два і більше курортних факторів, які є в наявності, адже важливим принципом санаторно-курортного лікування є комплексний підхід. Під комплексним підходом розуміють використання різних природних лікувальних факторів у поєднанні з дієтотерапією, фізіко-терапевтичними процедурами, ліками та іншими лікувальними засобами й методами. При цьому важливим є природність лікувальної дії, природні фактори, які в процесі еволюції справляли постійний вплив на людину. Крім того, людина під час санаторно-курортного лікування зазнає позитивного впливу від того, що змінює звичайну обстановку: звільняється від щоденних турбот, пов'язаних з роботою і побутом, уникає несприятливих подразнюючих впливів, які часто є чинниками, що викликали або підтримували процес тривання хвороби. На курорті турист має можливість перебувати тривалий час на свіжому повітрі. Комфорт, затишок, увага з боку персоналу, культурні заходи сприяють створенню в рекреанта добрих емоцій, необхідних для відновлення організму, психологічного здоров'я [44].

Основним типовим для санаторно-курортного лікування закладом є санаторій. Це – медичний заклад, в якому з лікувально-профілактичними цілями використовуються природні фактори (клімат, мінеральні води, лікувальні грязі) у поєднанні з фізіотерапією, дієтотерапією, лікувальною фізкультурою та іншими методами лікування при обов'язковому дотриманні хворим санаторного та курортного режимів, адже в санаторії направляють хворих із початковими стадіями захворювання або після перенесення тяжких хвороб, операцій.

Функціонують санаторії для дорослих, дітей, підлітків, а також для батьків із дітьми. Поряд із санаторіями розташованими на курортах, існують так звані приміські санаторії або санаторії місцевого значення, розташовані поза курортами. Вони призначені для хворих, яким рекомендується бути у звичайних кліматичних умовах, протипоказані дальні поїздки, для хворих, які страждають на ранні стадії захворювання, або тих, хто довиліковується після виписки з лікарні.

Крім лікування у санаторіях, на багатьох курортах організовується амбулаторне лікування. Лікувально-діагностичне обслуговування здійснюється курортними поліклініками. Розміщують амбулаторних хворих у пансіонатах, готелях, на квартирах. Харчування для них організовується в дієтичних їдальнях курортів. Можливе прикріплення таких приїжджих на лікування й харчування до санаторію.

При направленні на амбулаторне лікування необхідно враховувати, що туристи можуть бути розміщені на квартирах, що віддалені від загально курортного лікувального закладу та їдальні, але таке житло рекомендується тим, хто не потребує санаторних умов [9].

Дитячі санаторії призначені для доліковування в них дітей після тяжких хвороб і операцій. Профіль дитячих санаторіїв, їх структура і організація роботи базується на загальноприйнятих для санаторіїв принципах.

Втім, вони мають і свою специфіку: лікування поєднується з навчально-виховним процесом за програмою, затвердженою Міністерством науки і освіти України. Розрізняють санаторії для дітей раннього (1 – 3 роки), дошкільного (до 7 років) і шкільного (до 14 років) віку, із терміном лікування від 45 днів до 4-х місяців. Їх створюють у приміських зонах (лісні дитячі школи) і на курортах, де вони, як правило, розташовані поза зоною санаторіїв для дорослих та подалі від транспортних магістралей, на природних ділянках із майданчиками для спорту.

У системі санаторно-курортного туризму свою нішу мають і пансіонати. В пансіонатах, розташованих на бальнеологічних курортах, розміщуються туристи, які користуються амбулаторним лікуванням. Пансіонати, розташовані на кліматичних курортах, у приміських і дачних місцевостях, в основному призначені для відпочинку. Тут відпочиваючим надається харчування та житло, що забезпечує необхідні побутові умови. В пансіонатах є медпункти. Туристи користуються загальною курортною інфраструктурою. В пансіонатах, розташованих у місцевостях, де є курортні

поліклініки або санаторії, за бажанням відпочиваючих та за наявності медичного висновку за окрему плату може надаватися необхідне лікування.

Санаторії-профілакторії – це медичні заклади санаторного типу для проведення лікувально-оздоровчих заходів без відриву працівників від виробничої діяльності (перебування в санаторії-профілакторії у нічний та вільний від виробничої діяльності час). Термін лікування 24 дні. Великі санаторії-профілакторії мають кабінети електроопромінення, водогрязелікарні, аеросолярії, інгаляторні кабінети та інше.

Курортна поліклініка – це лікувально-профілактичний заклад, що здійснює амбулаторно-курортне лікування на курорті. Перша така поліклініка в колишньому СРСР була створена в Кисловодську в 1925 році. В курортних поліклініках є спеціалізовані відділення: терапевтичне, хірургічне, неврологічне, гінекологічне, фізіотерапевтичне та інші, а також вузькоспеціалізовані кабінети – уролог, дерматолог та інші. Згідно з путівкою туриста в поліклініці проводять кваліфіковані консультації спеціалістів. Усі лікувальні процедури базуються на застосуванні курортних факторів та проводяться відповідно до встановлених нормативів, що діють у загально курортних закладах. При поліклініці функціонує цілодобово швидка допомога, на великих курортах діє дитяче відділення. Хворі, які приїжджають лікуватися на курорт без путівок, отримують у поліклініці платні консультації спеціалістів. На невеликих курортах лікарі можуть користуватися лікувально-діагностичними кабінетами санаторію [48].

Будинок відпочинку – це оздоровчий заклад із регламентованим режимом, призначений для відпочинку практично здорових людей. Перший будинок відпочинку на території колишнього СРСР був відкритий у травні 1920 року в Петрограді, у графському будинку. Більшість будинків відпочинку розташована в місцевостях із сприятливими кліматичними умовами, на берегах річок, озер, морів, лісових масивів. Режим тут засновано на чергуванні активного й пасивного відпочинку та передбачає можливе більш довготривале перебування туристів на свіжому повітрі, а також

прогулянки, екскурсії, заняття спортом, катання на човнах, в зимовий час – на лижах та ковзанах [48].

У будинку відпочинку є спортивні майданчики, зали, інші споруди, приміщення для загартування та кліматичних процедур. Усю спортивно-оздоровчу роботу організовує інструктор з фізичного виховання. В кожному будинку відпочинку працює медпункт, його очолює лікар, який призначає та контролює режим активного відпочинку з врахуванням віку, професії, стану здоров'я відпочиваючих. У великих будинках відпочинку функціонує стоматологічний кабінет, а також кабінети лікувального масажу та фізіотерапії. Харчування в більшості розраховане на здорових людей, які не потребують спеціальних дієт. Термін відпочинку від 12 до 24-х днів. Розрізняють будинки відпочинку загального типу та спеціалізовані – для батьків з дітьми, вагітних жінок та молоді. Існують також «плаваючі будинки відпочинку» – на річкових або морських суднах. У будинках відпочинку для батьків з дітьми працюють лікарі-педіатри та вихователі, обладнуються приміщення та майданчики для ігор і занять спортом.

Бази відпочинку служать для розміщення, харчування, відпочинку, туристично-екскурсійного обслуговування туристів та екскурсантів. Відмінність туристичної бази від інших закладів відпочинку полягає у тому, що тут проводяться спеціальні туристичні заходи, походи, подорожі, змагання, навчання прийомам та навичкам спортивного туризму та орієнтування на місцевості. Як правило, туристичні бази розміщуються в будинках готельного типу. Залежно від місцезнаходження та спеціалізації, бази можуть мати певний комплекс спортивних споруд та майданчиків, пункти прокату спортивного інвентарю та спорядження для різних видів спорту.

Бальнеолікарня – медичний заклад для проведення процедур переважно з використанням природних мінеральних вод. На курортах, поряд з самостійними бальнеолікарнями, розташованими в банній будівлі, функціонує бальнеологічний відділ у складі санаторію. Якщо в одній будівлі

розташовують бальнеолікарню і грязелікарню, то заклад називається бальнеогрязелікарнею. Будують їх, як правило, на базі джерел мінеральних вод. Загально курортні бальнеолікарню звичайно розраховані на 20 – 70 ванн, відділення при санаторіях – на 5 – 6 ванн. До складу основних приміщень входять: кабінет лікаря, ванний зал або ванні кабінети, процедурні кабінети тощо.

Грязелікарня – медичний заклад для проведення процедур із застосуванням лікувальних грязей. Поряд із самостійною грязелікарнею функціонує відділення у складі санаторію.

Різноманітність структури санаторно-курортного туризму викликана специфікою призначення кожного структурного підрозділу, який має свою мету, ресурс та особливості [49].

1.2. Рівні та принципи організації санаторно-курортної справи

Формування державної стратегії розвитку рекреаційного господарства України і курортно-рекреаційного природокористування є актуальною проблемою у зв'язку з необхідністю масового оздоровлення населення. Державна стратегія є також основою для конструктивної взаємодії органів державної влади щодо забезпечення комплексного використання природних рекреаційних ресурсів і потенціалу рекреаційного господарства. Збереження і розвиток санаторно-курортної галузі як складової туристичної індустрії має стати частиною державної політики у справі охорони і зміцнення здоров'я населення і пріоритетним напрямом у формуванні соціальних програм, передбачаючи реалізацію прав людини на відпочинок, лікування, сприятливе навколишнє середовище, реалізацію прав майбутніх поколінь на користування рекреаційним природно-ресурсним потенціалом з метою підтримки високої якості життя, а також вирішення поточних завдань масового оздоровлення населення і нерозривного зв'язку із здійсненням заходів щодо збереження і відновлення природних рекреаційних ресурсів.

Стратегічне управління – це адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи планів, організації діяльності, мотивація і контроль за результатами на основі моніторингу та аналізу стану зовнішнього і внутрішнього середовища санаторно-курортного підприємства [14].

Стратегічне управління в санаторно-курортній галузі передбачає організацію власного потенціалу з чіткою орієнтацією на ринкову ситуацію, що забезпечуватиме розвиток санаторно-курортних закладів. Суть його – в переорієнтації від практики путівки й нормативно-безособового обслуговування потоку відпочиваючих до усвідомлення єдності процесу та результату спільної роботи лікарів, обслуговуючого персоналу у конкуренції за туриста.

Основним продуктом санаторно-курортної діяльності можна вважати задоволення відпочиваючого, а доказом цього є повторний приїзд на оздоровлення.

Категорія задоволення має два аспекти: психологічний та функціональний.

Психологічний аспект задоволення забезпечується пропозицією індивідуального обслуговування та урізноманітнення форм і засобів лікування, орієнтацією досягти оздоровлення переважно природними факторами, передбачає також розвиток індустрії гостинності та створення житлових умов, наближених за рівнем до курортних готелів, високу якість харчування та обслуговування у курортних їдальнях, чуйність, уважність, люб'язність обслуговуючого персоналу.

Функціональне задоволення відпочиваючого залежить від профілю санаторно-курортного підприємства і забезпечується шляхом інтенсивного лікування, широкої пропозиції медикаментів та медпрепаратів, організації масового харчування та створення сприятливих умов.

Лише на основі новітнього бачення та підходів до організації курортної справи можна сформулювати, впровадити та виконати плани та стратегії,

забезпечивши тим самим не лише виживання оздоровчого закладу, а й її невідпинний розвиток [9].

У структурі стратегічного управління визначають такі етапи [36]:

1) бачення ситуації:

- місія організації;
- мета організації;
- завдання організації щодо досягнення мети;
- стратегічні наміри щодо розвитку організації;

2) аналіз зовнішніх факторів:

- соціальні (демографічні зміни, ступінь захворюваності тощо);
- економічні (макроекономічна політика, рівень інфляції, доходи споживачів, конкуренція тощо);
- технологічні (зміна технологій, вплив технологій на довкілля тощо);
- регулятивні (антимонопольне законодавство, захист прав споживачів, податкова політика тощо);
- природний фактор;
- постачальники (медикаментів, продовольства тощо);
- споживачі (купівельна поведінка, характер прийняття рішень, оцінка зусиль, надання санаторно-курортних послуг);

3) оцінка стану розвитку організації за внутрішніми факторами:

- організаційна структура санаторію;
- штатний розклад та визначення обов'язків працюючих;
- система комунікацій всередині організації;
- делегування повноважень та відповідальності;
- зворотній зв'язок виконавців з управліннями;
- виробнича культура;
- система контролю;

4) організація як передумова організації стратегічного планування:

- постійні та тимчасові структурні утворення;
- мобільність організації та управління;

- гнучкість для прийняття рішень;
- підвищення кваліфікації управлінського елементу;

5) організаційна культура:

- культура обслуговування споживачів;
- соціальна культура;
- культура прийняття рішень, спілкування;
- фірмовий стиль;
- корпоративний дух;

6) ресурси:

- природні;
- фінансові;
- матеріальні;
- людські;
- інформаційні;

7) процеси, які відбуваються в організації:

- операційні (пошук та залучення курортника, приїзд та розселення, проживання, лікування, харчування, дозвілля та розваги, безпека особи та майна, від'їзд);
- функціональні (дослідження ринків, планування, організація, мотивація, контроль);
- технологічні (авторські розробки обладнання методик лікування).

На шляху формування стратегії розвитку санаторно-курортного комплексу важливим є аналіз внутрішнього середовища самої організації, визначення сильних і слабких сторін діяльності, потенціалу розвитку [37]. Аналіз організації передбачає оцінку дієздатності існуючої структури управління, системи комунікації між підрозділами та відділами оздоровчого закладу, чітке визначення та дотримання у роботі функціональних обов'язків працюючих, створення ділової атмосфери в колективі та налагодження системи зворотного зв'язку між управлінцями та виконавцями, делегування повноважень та відповідальності, формування корпоративної поведінки,

цілеспрямованості всіх та кожного на досягнення результату.

Для вдосконалення організації санаторно-курортного лікування та забезпечення стійкого розвитку курорту необхідно досконало знати зовнішнє оточення підприємства, враховуючи вплив сукупності факторів та прийняття рішень. Вивчення ринку постійних і нових споживачів, аналіз їх споживацьких уподобань, сегментація визначеного цільового ринку за географічними та демографічними ознаками, параметрами купівельної поведінки, визначення маркетингових комунікацій для кожного сегмента є передумовою ефективного функціонування санаторно-курортного комплексу на перспективу. Аналіз зовнішнього середовища та можливостей санаторно-курортного комплексу дозволяє визначити ринкові шанси – потенціал попиту, що не задовольняється сформованою на ринку пропозицією [54].

Для керівників курортів особливо важливе значення має розробка ринкової стратегії, для чого необхідно обрати довгострокову модель поведінки лікувальних послуг, виходячи з особливостей (природних, економічних, соціальних) даного курорту.

Існують чотири основних стратегічних підходи до можливого розвитку курортів:

1) стратегія кардинальної зміни – застосовується у разі зменшення завантаженості курорту, що вимагає з'ясування причин цього та віднайдення методів підтримки здравниці з метою залучення суспільних та приватних інвестицій. При цьому можливий варіант переформування здравниці;

2) стратегія збереження зростання, спрямована на підтримку низького рівня зростання за несприятливих зовнішніх умов, на залучення відпочиваючих завдяки введенню нових послуг (медичних і анімаційних);

3) стратегія досягнутого зростання застосовується для утримання досягнутого рівня у разі, коли курорт має у своєму розпорядженні лише обмежений набір нового продукту і нездатний задовольнити новий ринок;

4) стратегія вибіркового зростання, обирається курортом, орієнтованим на визначений сегмент ринку. Цей принцип розвитку припускає наявність

двох компонентів: плану санаторно-курортного розвитку і структурного комплексу методу фінансової підтримки. Даний принцип застосовується при визначенні стратегії розвитку як конкретного санаторно-курортного закладу, так і галузі в цілому [12].

Програма розвитку санаторно-курортної системи на рівні держави чи регіону повинна передбачати:

- 1) визначення відповідних типів (моделей) розвитку;
- 2) установлення пріоритету територій і місць розвитку;
- 3) визначення обсягів майбутнього розвитку і фінансування;
- 4) позначення рамок розподілу ресурсів. Комплекс фінансових методів вартості спрямовувати на підтримку сектору розміщення на курортах, малої інфраструктури курортів, проектів поліпшення системи обслуговування.

Економічний зміст санаторно-курортної галузі зводиться до виконання робіт та надання послуг шляхом використання природних лікувальних ресурсів. Послуги являють собою види діяльності, робіт, у процесі виконання яких створюється не новий і не матеріально-речовий продукт, а змінюється якість уже створеного продукту. Отже послугами є блага, які надаються не у вигляді речей, а у формі корисної діяльності – виконаних робіт, послуг, інформації, тобто послуга – це цілеспрямована діяльність, виявом результату якої є корисний ефект [13].

Сучасний ринок оздоровчо-лікувального відпочинку включає підприємства відпочинку, що виробляють лікувальні послуги (курорти), і туристичні фірми – підприємства-посередники, що продають ці послуги.

Специфіка туристичних послуг визначається як процес та результат діяльності одночасно, тобто послуга є продуктом інтегрованої діяльності, що містить у собі чотири основні ознаки:

- 1) невідчутність (недотиковість, невидимість);
- 2) нерозривність виробництва та споживання;
- 3) неможливість накопичення та зберігання;
- 4) неоднорідність та мінливість якості.

Притаманні послугам риси збільшують ризик для покупця при обранні послуги. Виділяють дві причини, що цілком відрізняють ринок послуг від інших ринків:

- 1) послуга не існує до її надання, що унеможлиблює порівняння й оцінку послуг до їхнього одержання;
- 2) послугам притаманний високий ступінь невизначеності, що ставить клієнта в не вигідне становище, а продавцям ускладнює просування послуг на ринок [1].

Специфіка санаторно-курортної галузі полягає у тому, що:

- 1) процес створення продукту представлено у формі надання послуги чи виконання роботи (лікування, медична реабілітація, профілактика);
- 2) визначальним серед виробничих факторів виступає цінність, детермінована рідкістю та унікальними лікувальними властивостями природного ресурсу;
- 3) вона має чітко виражений сезонний характер, що особливо важливо для курортних місцевостей;
- 4) існує певна спорідненість, а також відмінність між діяльністю курортною та рекреаційною;
- 5) вона має комплексний, інтегрований характер.

Специфічні особливості послуг полягають не лише у відносно більшій місткості праці порівняно з виробництвом матеріально-речових благ, а й у значно нижчій частці матеріальних затрат (вартості) кінцевого виробництва послуг [14].

У діяльності санаторно-курортних підприємств основною послугою є оздоровлення споживачів. Однак здебільшого ця послуга реалізується в комплексі із супутніми послугами: побутовими послугами, послугами харчування, культурно-розважальними тощо [45].

Попит на послуги санаторно-курортного підприємства прямо пропорційно залежить від потоку інформації, що надходить до споживачів, і від якості цієї інформації. Інформація має бути вичерпною, всеосяжною,

доступною, має викликати інтерес потенційного клієнта та збуджувати намір відвідати курорт.

Санаторно-курортна система вимагає розроблення особливих принципів організації, оскільки пов'язана, з одного боку, з експлуатацією природних лікувальних ресурсів, а, з іншого – з організацією лікувального процесу.

Медичні аспекти курортної справи, засновані на застосуванні природних лікувальних і інших факторів, визначених показань і протипоказань для хворих на ті чи інші курорти, вивчаються інститутами курортології чи центрами медичної реабілітації і фізіотерапії. Питаннями виявлення, експлуатації й охорони природних лікувальних ресурсів займаються спеціалізовані гідрогеологічні організації.

Територіальне планування курортних закладів і курортних зон, проектування санаторно-курортних об'єктів здійснюють проектні інститути, які вивчають проблеми рекреаційної архітектури.

Курортна справа виступає як сукупність усіх видів туристичної діяльності, необхідних для організації та забезпечення санаторно-курортними закладами трьох основних функцій: лікування, реабілітації та профілактики [15].

З економічної точки зору лікування – це діяльність, пов'язана з наданням послуг клієнтові шляхом використання людського капіталу, природних, матеріальних та нематеріальних ресурсів, спрямована на відновлення та поліпшення функцій людської життєдіяльності. На багатьох курортах поряд із санаторним проводиться й амбулаторно-курортне лікування на базі курортних поліклінік, бальнеофізіотерапевтичних об'єднань, кліматолікувальних павільйонів, інгаляторів, інших загальнокурортних лікувально-діагностичних установ і центрів.

Один чи декілька природних лікувальних факторів застосовують під час лікарського нагляду в поєднанні з перетвореними факторами, лікувальною фізичною культурою, режимом рухової активності, лікувальним

харчуванням тощо. Застосування в комплексі санаторного лікування декількох лікувальних факторів допомагає посилювати вплив одного фактора іншим, тобто отримувати свого роду кумулятивну оздоровчу дію.

Основними методами санаторно-курортного лікування є бальнеотерапія, грязелікування, кліматолікування, лікувальна фізкультура, лікувальне харчування. Кліматотерапія включає: аеротерапію (лікування повітрям), геліотерапію (лікування сонцем), таласотерапію (лікування морським кліматом і купанням у морі).

Санаторно-курортне лікування можуть приймати як хворі, так і здорові люди, але його ефективність не завжди фіксується, оскільки існує часовий лаг між прийняттям процедур та дією оздоровчого ефекту на організм. Слід зауважити, курортологи відзначають недостатню вивченість методики виявлення індивідуальних адаптаційних можливостей санаторно-курортного оздоровлення «практично здорових людей» [4].

Санаторно-курортне лікування як послуга має чітко виражену реабілітаційну спрямованість. Реабілітація при цьому розглядається як комплекс взаємозалежних медичних, соціальних, педагогічних та інших заходів, що мають за мету відновлення соціальної (трудової, професійної, сімейно-побутової) дієздатності людини на основі максимально можливого відновлення функцій її організму, порушених хворобою. Саме відновлювальне лікування становить медичний аспект реабілітації. Поетапна система реабілітації передбачає взаємозалежну і спадкоємну лікувальну діяльність лікарняного, диспансерно-поліклінічного і санаторного етапів [2].

Загальними завданнями медичної реабілітації як виду курортної діяльності є:

- відновлення анатомічної цілісності структури чи органів (за можливості);
- відновлення функцій відповідного органу, системи, структури;
- комплексне відновлення функціональних можливостей організму; відновлення психіки хворого, формування належного ставлення до себе та

власного здоров'я, до родини, навколишніх, до роботи та відпочинку.

Останнім часом у реабілітаційному процесі підвищується роль та значення психотерапевта чи медичного психолога, оскільки, обов'язковим є відновлення психічного стану хворого з використанням методів психологічної корекції, підвищення толерантності до фізичних навантажень із застосуванням різних методів ЛФК (індивідуальні та мало групові заняття, заняття в кабінеті механотерапії), гідрокінезотерапія, бальнеологічні процедури (за відсутності протипоказань), елементи трудотерапії.

Дослідження показують, що фізична втомлюваність зникає протягом перших 4 – 6 днів перебування в санаторії чи будинку відпочинку, а нервові напруження спадає після 12 днів відпочинку. Якщо перша допомога в санаторних закладах може надаватися в обмеженому режимі і, як правило, при наслідках травм, то всі інші – становлять суть професійної діяльності лікарів-курортологів.

В умовах курорту основна реабілітаційна діяльність спрямовується на відновлення функціонального стану постраждалої людини чи якогось органу або організму в цілому. Лікувальний процес поділяється на декілька етапів: адаптація (перші 2 – 3 дні), активна реабілітація, вихід із реабілітаційного процесу (2 – 3 дні) [16].

Отже, санаторно-курортна діяльність є відносно самостійним видом економічної діяльності, спрямованої Санаторно-курортна діяльність – надзвичайно привабливе поле для формування і прояву різноманітних форм самоствердження і самовдосконалення особистості. Незважаючи на різку зміну характеру витрати сил, пов'язану із скороченням робочого часу, процес їх відновлення практично не змінився: відпочинок, як і раніше, для переважної більшості населення асоціюється з фізичним спокоєм і рясним харчуванням, тобто реалізуються потреби, прямо протилежні дійсним рекреаційним потребам сучасної людини. Здоров'я виступає товаром якісного характеру, який не підлягає купівлі-продажу. В умовах інформаційного суспільства, комп'ютеризації, інтелектуалізації праці

зростають психоемоційні навантаження у робочий та неробочий час, що вимагає рекреаційного забезпечення емоційної і психофізичної «надійності», «стійкості», рівноваги людини. На думку психологів і курортологів, психофізична рівновага найбільш ефективно досягається не відключенням від навколишнього оточення, а його зміною, не ізоляцією від джерел інформації, а зміною характеру інформації, не емоційною й інтелектуальною «сплячкою», а зміною вражень [16].

Сучасна наука здійснює пошук натуральних та вартісних форм визначення результату отримання санаторно-курортних послуг. Існують проблеми визначення економічної оцінки втомлюваності людини та відновлення її здатності до активної діяльності, здоров'я людини. Сьогодні для визначення результативності послуг вчені оперують переважно непрямими показниками сукупних витрат із їх надання – зайнятість, продуктивність праці тощо [18].

Врахування витрат на санаторно-курортні путівки не є адекватною вартісною оцінкою поліпшення стану здоров'я людини. Вирішення ефективного способу оцінки продукту у сфері охорони здоров'я, в тому числі і курортному виробництві, є важливим елементом управління економкою курортних міст, формування попиту та просування санаторно-курортних послуг на споживчі ринки тощо.

Попит на санаторно-курортні послуги визначається різними елементами, тісно пов'язаними один з одним, які відрізняються не тільки за природою, а й за важливістю для відпочиваючих. Для визначення попиту на санаторно-курортні послуги необхідний прогноз:

- зробити розрахунок потреб у тих чи інших видах лікування, спираючись на аналіз захворюваності в сучасний момент;
- зробити розрахунок перспективного розвитку санаторно-курортної справи в умовах ринкових відносин, застосувавши математичні, економічні і статистичні моделі;

- при розрахунках взяти до уваги дані про максимальне завантаження в «піковий» період;
- рахувати думку експертів при складанні прогнозу [18].

До функціональних складових курортного підприємства входить досанаторне обслуговування клієнта, під яким розуміється маркетингова діяльність санаторного закладу, зустріч курортників на вокзалі, та санаторне обслуговування, до якого відносять послуги проживання, харчування, побутові та лікувальні послуги, відпочинок, дозвілля, спорт та туризм.

Надання комплексу послуг споживачам являє собою виробничий процес санаторно-курортного підприємства, у процесі якого використовуються природні, трудові, інформаційні та матеріально-технічні ресурси. Цінність природних ресурсів визначається їх унікальністю. Від того, наскільки унікальними властивостями володіють природні фактори, наскільки суттєвий їхній цілющий вплив на організм людини, залежить ступінь зацікавленості споживача. Ефективність ресурсів визначається характером їхнього використання, тобто залежно від методик і технологій їхнього застосування.

У діяльності санаторно-курортних закладів не менш важливим, ніж природний фактор, виступає особистісний фактор виробництва, а саме: фаховий рівень підготовки фахівців-лікарів та обслуговуючого персоналу; досвід роботи в галузі; навички роботи; рівень міжособистісних комунікацій як усередині курортно-рекреаційних підприємств, так і стосовно гостей (курортників); якість обслуговування; підвищення кваліфікації персоналу. Високий професіоналізм дозволяє знизити фактор невизначеності та передбачити досягнення кінцевого результату. Від рівня кваліфікації будь-якої категорії персоналу в кінцевому підсумку залежить репутація санаторно-курортного підприємства, що визначається рівнем обслуговування, знанням своєї справи, доброзичливістю [9].

Окрім основного роду діяльності з надання курортних послуг галузева структура курорту може включати в себе:

- підприємства з екологічно допустимого видобутку, розфасовки, використання і вивозу, зокрема, за межі регіону чи країни, частини ресурсів лікувальних грязей;
- підприємства аналогічних видів для освоєння частини ресурсів підземних мінеральних вод;
- підприємства щодо організації і забезпечення безпеки навколишнього середовища та унікальних природних ресурсів;
- наукові, проектні, експертні центри еколого-економічного моніторингу, контролю, дослідження проблем рекреаційного господарства, природокористування (маркетингові дослідження, впровадження ресурсозберігаючих технологій охорони й експлуатації рекреаційних ресурсів, систем курортно-оздоровчого туризму) [14].

Організація санаторно-курортного туризму відбувається на трьох рівнях: вищому, середньому та нижньому.

Вищий рівень формують державні органи керування курортами і туризмом. У їхні функції входить:

- визначення стратегії розвитку галузі; складання державної і регіональної програм розвитку курортів;
- контроль за грамотною експлуатацією й охороною природних лікувальних ресурсів;
- організація науково-дослідної діяльності;
- проведення рекламних заходів (виставок, ярмарків і т.п.);
- підготовка кадрів: курортологів різних спеціальностей.

Середній рівень – це виробники лікувальних послуг:

- санаторно-курортні установи (санаторії і пансіонати з лікуванням);
- не курортні установи (санаторії-профілакторії, заводи розливу мінеральних вод, виробники лікувальних грязей).

Функції управлінців цього рівня багатопланові:

- забезпечення лікувального процесу на курорті;
- організація анімаційної і спортивної програми для відпочиваючих;

- забезпечення господарської діяльності курорту;
- фінансово-економічна діяльність курорту.

Нижній рівень – затори розподілу лікувальних послуг. До них належать:

- фонд соціального страхування, що займається викупом і розподілом курортних путівок за пільговими цінами;
- туристичні фірми, що викупувають і продають споживачам лікувальні тури.

Управлінці посередницьких організацій мусять вміти орієнтуватися на українському і закордонному ринках лікувальних послуг, вивчати попит, обирати для споживача оздоровниці необхідного профілю з урахуванням лікувальних ресурсів і умов кліматичної і тимчасової адаптації, а також формувати і реалізувати лікувальні тури.

Отже, діяльність санаторно-курортних установ залежить від потреб різних груп населення. Саме вони визначають формування цього ринку і виступають орієнтирами в підготовці і прийнятті управлінських рішень у даній сфері.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Рекреаційно-туристський потенціал України як основа функціонування санаторно-курортного комплексу

Україна має великі рекреаційні ресурси, до яких належать географічні об'єкти, що використовуються чи можуть бути використаними для відпочинку, лікування, оздоровлення населення. Рекреаційні ресурси поділяють на природні та соціально-економічні. Природні рекреаційні ресурси – це природні умови, об'єкти, явища, які сприятливі для рекреації – відновлення духовних і фізичних сил, витрачених під час праці, навчання, творчості. Природні рекреаційні ресурси України різноманітні. Вся її територія знаходиться в смузі кліматичного комфорту. Україна має прекрасні умови для організації відпочинку на берегах і лиманах Чорного та Азовського морів, водойм і річок, у Кримських горах та Українських Карпатах.

До соціально-економічних рекреаційних ресурсів належать культурні об'єкти, пам'ятки архітектури, історії, археологічні стоянки, етнографічні музеї, місця, пов'язані з життям, перебуванням видатних учених, письменників, акторів, політичних діячів, викладачів, робітників, селян та ін.

Рекреаційні ресурси України (природні національні парки, приміські смуги, історико-архітектурні, історико-культурні заповідники і т.д.) охороняються. У межах рекреаційних територій заборонена діяльність, яка призводить до негативних змін у навколишньому середовищі [51].

Досвід показує, що майже в усіх областях України щорічно проводять свій відпочинок тільки неорганізованим способом кілька мільйонів чоловік. Але, слід відмітити, що в результаті аварії на Чорнобильській АЕС якість рекреаційних ресурсів помітно знизилася. Разом з тим в Україні існують традиційні і перспективні санаторно-курортні райони з ефективними

унікальними ресурсами для відпочинку і лікування.

У гірських та передгірських районах Закарпатської області, особливо біля Свалява, є значні запаси вуглекислих вод, на базі яких працює родовища сульфатних вод, а хлоридові-натрієві води розвідано в Усть-Чорній.

Різноманітними мінеральними водами багата Львівська область. Цінні всесвітньо відомі гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, натрієво-кальцієві води є у Передкарпатському районі, зокрема в Трускавці та Східниці. На незначній відстані від Трускавця, у Моршині, розвідані й широко використовуються сульфатно-хлорні, натрієво-магнієво-кальцієві води. На північ від Львівського Передкарпаття зосереджені відомі сульфідні води в Любені Великому і Немирові. Такі води, а також грязі, є на півночі Івано-Франківської області в с. Черче. Усі ці ресурси мінеральних вод мають лікувальне значення [19].

Чимале значення для лікування і відпочинку мають рекреаційні ресурси Полісся. Тут зосереджені значні масиви лісів, зокрема соснових. Переважає м'яка тепла зима і досить вологе літо. Є велика кількість прісних озер; повноводні ріки повільно протікають у низьких берегах. Першочергове значення мають рекреаційні ресурси тих місцевостей, які розташовані біля озер, рік і лісів. Можливості для лікування і відпочинку використовуються на Поліссі недостатньо. При цьому слід враховувати, що аварія на Чорнобильській АЕС негативно вплинула на можливості використання рекреаційних ресурсів центральної і східної частини Західного Полісся (північної частини Київської і Житомирської та деяких північних районів Чернігівської і Рівненської областей). Встановлено, що рівень радіації змінюється по вертикалі – біля основи крони він високий – 30%, над поверхнею крони він становить 100%, на відстані 1м від поверхні землі – 25%, над трав'яним покривом – 10% [20].

Унікальні і сприятливі для освоєння рекреаційні ресурси має крайня північно-західна частина країни. На півночі Волинської області, у верхів'ї Прип'яті, в добре освоєному в господарському відношенні регіоні,

знаходиться так зване Українське поліське поозер'я. Воно характеризується великою кількістю різноманітних за площею та глибиною озер, великими лісовими масивами з переважанням сосни, значними площами лук і боліт. Абсолютні висоти цієї рівнинної території становлять 160 – 190 м.

Насамперед це Південний рекреаційний район, до складу якого входять приморські території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей. Даний район є порівняно посушливим з дуже теплим і тривалим літом, теплою зимою, ранньою і короткою весною.

Унікальні туристсько-рекреаційні ресурси є також у Карпатах, Передкарпатті і Закарпатті, які входять у великий Карпатський район. Він характеризується значною кількістю опадів, високою відносною вологістю повітря, м'якою зимою, теплим дощовим літом і помірно теплою сухою осінню. Сніг у горах досягає товщини 40 – 80 см і лежить протягом 3,5 – 4 місяців. Гірські райони характеризуються чистим повітрям. Насиченим влітку та восени ароматом ялин, ялиць та ялівцю, а також різнотрав'ям та листяними лісами. У районі розташовані великі масиви лісів, джерела цінних і різноманітних за своїм хімічним складом та лікувальними властивостями мінеральних вод, в ряді випадків унікальних [21].

Найбільшу цінність мають водно-кліматичні та лісові ресурси групи Шацьких озер (їх тут близько 30), в тому числі такі великі як Світязь (площа близько 2,5 тис. га, максимальна глибина 58 м), Пулемецьке, Люцимир, Перемут та ін. Значну частину регіону займає Шацький національний парк (майже 20% його площі, близько 6500 га, припадає на озера). Їх чиста вода, здебільшого з піщаними берегами, аромат соснових лісів, ресурси різноманітних дикорослих плодів, ягід і грибів, значні рибні ресурси, а також теплий і м'який вологий клімат – усе це створює винятково сприятливі умови для лікування та відпочинку, для формування тут нового санаторно-курортного комплексу державного значення.

Перспективними для залучення до господарської діяльності є рекреаційні ресурси Лісостепової зони. Клімат тут м'який, вологість дещо

менша ніж на Поліссі, опади переважають у першій половині літа. Складовою частиною рекреаційних ресурсів є чисті поверхневі, а також підземні мінеральні води, в тому числі і лікувальні [7].

У багатьох місцях країни зустрічаються радонові води різного хімічного складу (Вінницька, Хмельницька, Київська, Черкаська, Кіровоградська області та ін.). Хлорні натрієві води є в Полтавській області (Миргород). Харківська область характеризується великими запасами кременістих гідрокарбонатних кальцієво-натрієво-магнієвих, а також гідрокарбонатних натрієво-магнієво-кальцієвих вод. Усі ці ресурси мінеральних вод мають велике лікувальне значення.

Актуальними є визначення структури всього природно-ресурсного потенціалу регіонів України, виявлення місця, яке займає той чи інший його компонент в інтегральній (сумарній) величині. В свою чергу, за результатами дослідження Фоменко Н.В. встановлення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу по регіонах дає змогу переходити на порівняльні оцінки територіально диференційованих показників, пов'язаних з їх використанням [51].

Цікаву роботу з методики визначення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу території України, проведення розрахунків по забезпеченню її населення окремими ресурсами і зведення до спільного знаменника інтегрального ресурсного потенціалу (на прикладі України) виконав В.П. Руденко. Незважаючи на умовність визначеного ним сумарного природно-ресурсного потенціалу по регіонах (по Україні в цілому, по її великих економічних районах і областях), що пов'язане зі складністю зіставлення різних за фізичними параметрами та особливістю споживання ресурсів (мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних, природних рекреаційних), виконані дослідження становлять чималий науковий та практичний інтерес.

За наведеними в таблиці 2.1 даними найбільшу частку в компонентній структурі ресурсів України займають земельні (44,4% усього ресурсного

потенціалу) і мінеральні (28,3%) ресурси. Нижчою є частка потенціалу фауністичних (0,5%) і лісових (0,5%) ресурсів. Причому найбільший сумарний потенціал ресурсів (від загального) мають Донецька (12,3%), Дніпропетровська (10,9%) і Луганська (8,8%) області. Це є результатом зосередження в них мінеральних, насамперед вугільних, залізорудних, марганцевих та інших ресурсів світового значення, які характеризуються сприятливими умовами видобуду.

Наведені в таблиці 2.1 показники сильно диференційовані як за ресурсним потенціалом, так і за регіонами і можуть бути використані для оцінки конкретних ресурсів тих чи інших областей України [51].

Таблиця 2.1 – Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу економічних районів і областей України

Територія	Сумарний потенціал, % від сумарного по Україні	Потенціал ресурсів, %					
		Мінеральних	Водних	Земельних	Лісових	Фауністичних	Природних рекреаційних
1	2	3	4	5	6	7	8
Донецько-Придніпровська	49,4	50,9	8,4	32,7	1,4	0,4	6,2
Дніпропетровська	10,9	68,9	4,8	21,3	0,3	0,4	4,3
Донецька	12,3	72,8	4,8	16,8	0,4	0,1	5,1
Запорізька	3,9	20,4	20,1	49,7	0,7	0,7	8,4
Кіровоградська	3,0	10,8	11,9	70,3	1,6	0,6	4,8
Луганська	8,8	73,8	6,8	13,8	0,8	0,2	4,6
Полтавська	3,5	11,5	11,0	68,1	2,9	1,1	5,4
Сумська	2,7	3,4	15,9	65,3	7,6	1,1	6,7
Харківська	4,3	14,2	11,4	54,6	3,9	0,6	15,3
Південно-Західна	35,1	6,6	17,1	55,0	9,3	0,5	5,1
Вінницька	3,6	2,1	9,7	79,1	3,5	0,5	5,1
Волинська	1,7	1,0	18,0	55,2	16,2	0,4	9,2

Продовження таблиці 2.1

Територія	Сумарний потенціал, % від сумарного по Україні	Потенціал ресурсів, %					
		Мінеральних	Водних	Земельних	Лісових	Фауністичних	Природних рекреаційних
Житомирська	2,9	5,5	15,9	59,8	12,6	0,7	9,5
Харківська	4,3	14,2	11,4	54,6	3,9	0,6	15,3
Південно-Західна	35,1	6,6	17,1	55,0	9,3	0,5	5,1
Вінницька	3,6	2,1	9,7	79,1	3,5	0,5	5,1
Волинська	1,7	1,0	18,0	55,2	16,2	0,4	9,2
Житомирська	2,9	5,5	15,9	59,8	12,6	0,7	9,5
Закарпатська	2,5	3,0	31,5	19,4	17,4	0,1	28,6
Івано-Франківська	2,2	7,5	33,3	24,1	17,6	0,1	17,4
Київська	4,0	3,8	12,3	59,5	5,5	0,5	18,4
Львівська	3,7	22,5	22,7	29,2	11,1	0,2	14,3
Рівненська	1,8	5,0	16,4	55,0	16,1	0,7	6,8
Тернопільська	2,1	1,2	13,6	75,0	4,7	0,2	5,3
Хмельницька	2,7	3,5	13,8	72,6	3,8	0,4	5,9
Черкаська	3,0	5,8	12,7	67,7	4,6	0,9	8,3
Чернігівська	3,6	10,8	12,9	59,1	6,7	1,0	9,5
Чернівецька	1,3	5,2	18,3	50,0	12,6	0,2	13,7
Південний	15,5	5,1	18,7	57,4	1,3	0,6	16,9
Миколаївська	2,9	2,8	23,2	66,7	0,5	1,0	5,9
Одеська	3,7	1,8	11,1	71,8	1,3	0,5	13,5
Херсонська	2,9	1,6	22,7	67,1	1,0	1,2	6,4
Всього по Україні	100,0	28,3	13,1	44,4	4,2	0,5	9,5

До складу земель, що вимагають створення особливого режиму охорони та забезпечення цільового функціонального використання на території України відносяться:

– курортні (лікувально-оздоровчі) землі (території розповсюдження понад 400 джерел лікувальних мінеральних вод і 104 родовищ лікувальних грязей; території морських пляжів довжиною 1160 км; земельні ділянки 1059 санаторіїв і санаторіїв профілакторіїв на 203 тис. місць);

- рекреаційні землі (земельні ділянки 2380 закладів організованого відпочинку та туризму на 398 тис. місць; території масового короткочасного відпочинку населення у приміських зелених зонах; земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств);

- землі природоохоронного фонду, який використовується для екологічного туризму та рекреації (території 5 національних природних парків, 10 регіональних ландшафтних парків, 3 біосферних заповідників, 1800 заказників, 500 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва тощо);

- землі об'єктів історико-культурної спадщини (території розташування більше 125 тисяч пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії та інші).

Загальна площа всіх цих земель, які використовують за призначенням, за даними «Зведеної схеми районного планування України» становила 7,2% території України (4346,6 тис. га), в т.ч. природоохоронні землі займали близько 2,2% [51].

У відповідності до чинного законодавства курортні, природоохоронні землі та землі історико-культурного призначення є загальнодержавною власністю, підлягають особливій охороні, не приватизуються; вони можуть передаватись лише у постійне або тимчасове користування; рекреаційні ж землі можуть перебувати як у загальнодержавній, так і в колективній або приватній власності.

За даними оцінки ресурсного потенціалу земель курортів і рекреації та туризму, земель історико-культурного призначення, територія їх розповсюдження може складати близько 9,1 млн. га, або майже 15% території країни. Це більш, ніж вдвічі перевищує площі тих земель, які використовуються для цих цілей на сучасному етапі.

Згідно з прогностичними розрахунками на базі використання цього потенціалу є можливість одночасно оздоровити близько 50 млн. чоловік, тобто майже все населення України. З іншого погляду – це могутній потенціал розвитку міжнародного туризму, який у багатьох країнах світу є

прибутковою галуззю національної економіки. Так, наприклад, вага доходів від туризму у валовому національному продукті в Іспанії становить майже 4%, у Кіпрі – близько 20%, у країнах Центральної і Східної Європи – біля 7,6%. В Україні доля доходів від туризму у валовому національному продукті не перевищує 1%.

Водночас, значні земельні території необхідні для створення охоронних зон (санітарної охорони курортів та лікувальних ресурсів, водоохоронних, охорони історико-культурної спадщини, тощо) а також для створення прибережних захисних смуг, які виконують природоохоронні функції і мають режим обмеженої господарської діяльності. Зокрема, Водним Кодексом України уздовж берегів морів, морських заток і лиманів передбачено виділення прибережних захисних смуг шириною не менше двох кілометрів від урізу води. В межах цих смуг забороняється застосування пестицидів, облаштування полігонів, складування відходів та будівництво полів фільтрації; навколо водойм забороняється розорювання земель, садівництво та городництво, будівництво дач, гаражів тощо.

Переважна частина об'єктів історико-культурної спадщини в Україні розміщується на території 1156 населених пунктів, які належать до категорії історичних поселень. В їх складі обліковується 279 міст, 162 селища міського типу, 715 сіл. За проектом «Організація зон охорони пам'яток архітектури» до охоронних зон пам'яток включено території старої забудови та цінних природних ландшафтів, які утворюють історичне середовище. На території цих зон забороняються земляні, будівельні роботи, господарська діяльність, за винятком відновлювано-реставраційних заходів.

До цього часу територія охоронних зон у балансі всіх видів земель України, як певна категорія земель, кількісними показниками законодавчо не визначено, а зовнішні межі всіх видів охоронних зон практично не встановлюються (за спеціально розробленими проектами), а якщо і виділяються, то тільки для незначної частини об'єктів.

Таким чином, при опрацюванні «Схем територіального планування»

особливу увагу слід приділяти необхідності створення резервного фонду земель охоронного призначення [51].

Свого часу Урядом України було затверджено «Перелік і границі територій, які зарезервовані для організації зон лікування, відпочинку та туризму в Українській РСР», яким передбачалось створення 265 нових об'єктів цільового використання загальною площею 1369,4 тис. га. Однак, через відсутність належного державного контролю, протягом останніх 20 років в межах резервних територій ведеться дачне будівництво, інша господарська діяльність, значна частина цих найцінніших ресурсів вже втрачена.

Не дивлячись на очевидну економічну доцільність і гостру соціальну потребу в розвитку рекреаційного комплексу, на сьогоднішній день в Україні не має повного кадастру земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; не визначені цінні природні території з метою наступного їх заповідання; не встановлені межі охоронних зон всіх видів; не скориговані показники потреби резервних територій для розвитку курортів, рекреації та туризму навіть на ближчу перспективу.

Серед об'єктивних причин, що обумовили спад розвитку курортно-рекреаційних та природоохоронних територій, в першу чергу слід назвати:

- зниження потреб населення України на курортні та туристсько-рекреаційні послуги з 20% до 8% (через падіння загального життєвого рівня, створення приватного сектору дачних поселень та садівничих товариств тощо);
- реструктуризації мережі курортних та туристсько-рекреаційних закладів, зменшення їх кількості;
- стагнації курортного та туристсько-рекреаційного будівництва, дефіцит інвестицій, відсутність пільг в оподаткуванні даного виду послуг, оренди землі, використання енергоресурсів (що широко практикується в ряді країн – Туреччині, Тунісі, Казахстані);

– використання частини існуючого фонду не за призначенням (офіси, малі підприємства тощо) у зв'язку з низьким рівнем комфорту в деяких закладах, збитковість їх експлуатації, неспроможність конкурувати на туристському ринку.

Істотним фактором для України є також втрата курортно-рекреаційних та природно-заповідних земель у зв'язку з їх радіоактивним забрудненням внаслідок Чорнобильської катастрофи (вилучено з даного виду використання 1,4 млн. га.), що вимагає додаткового резервування подібних територій у екологічно чистих районах [51].

2.2 Аналіз сучасного стану санаторно-курортних закладів України

Україна має значний потенціал для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. На території країни присутні всі види ресурсів (бальнеологічні, грязьові, кліматичні), які необхідні для функціонування закладів із надання санаторно-курортних та оздоровчих послуг. Наявність різноманітних рекреаційних ресурсів робить Україну привабливою для розвитку туристичного сектору економіки.

Сукупність закладів санаторно-курортного комплексу складають: санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, інші оздоровчі заклади (див. табл. 2.2).

З даних таблиці 2.2 видно, що впродовж трьох років утримується тенденція до зменшення кількості закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні.

У 2020 році порівняно з 2019 роком на 33,3% зменшилась кількість оздоровчих закладів 1 – 2 денного перебування, на 9,1% санаторіїв-профілакторіїв, на 7,1 % дитячих закладів оздоровлення. Збільшилась лише кількість будинків відпочинку – на 7,1%.

Таблиця 2.2 – Показники кількості закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні за 2018 – 2020 рр., од. [19]

Заклади	Роки			Відхилення відносно, %	
	2018	2019	2020	2020/2018	2020/2019
Санаторії	172	169	166	-3,5	-1,8
Дитячі санаторії	107	103	101	-5,6	-1,9
Пансіонати з лікуванням	12	12	12	0	0
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	17	14	13	-23,5	-7,1
Санаторії-профілакторії	63	55	50	-20,6 -	-9,1
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні	3	3	3	0	0
Будинки відпочинку	11	14	15	+36,4	+7,1
Пансіонати відпочинку	62	53	53	-14,5	0
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	1 265	1 212	1210	-4,3	-0,2
Оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	10	6	4	-60	-33,3
Разом	1 722	1 641	1627	-5,5	-0,9

Графічно кількісні показники відображені на рисунку 2.1.

Найбільшу кількість закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні становлять бази відпочинку та інші заклади відпочинку, яких у 2020 році налічувалось 1210 од., що на 4% менше, ніж у 2018 році. Негативним слід вважати те, що за цей період відбулося зменшення кількості дитячих закладів оздоровлення цілорічної дії, дитячих центрів (на 23,5%) і санаторіїв-

профілакторіїв (на 20,6%). У 2020 році порівняно з 2018 роком збільшилася лише кількість будинків відпочинку – на 36,4%.

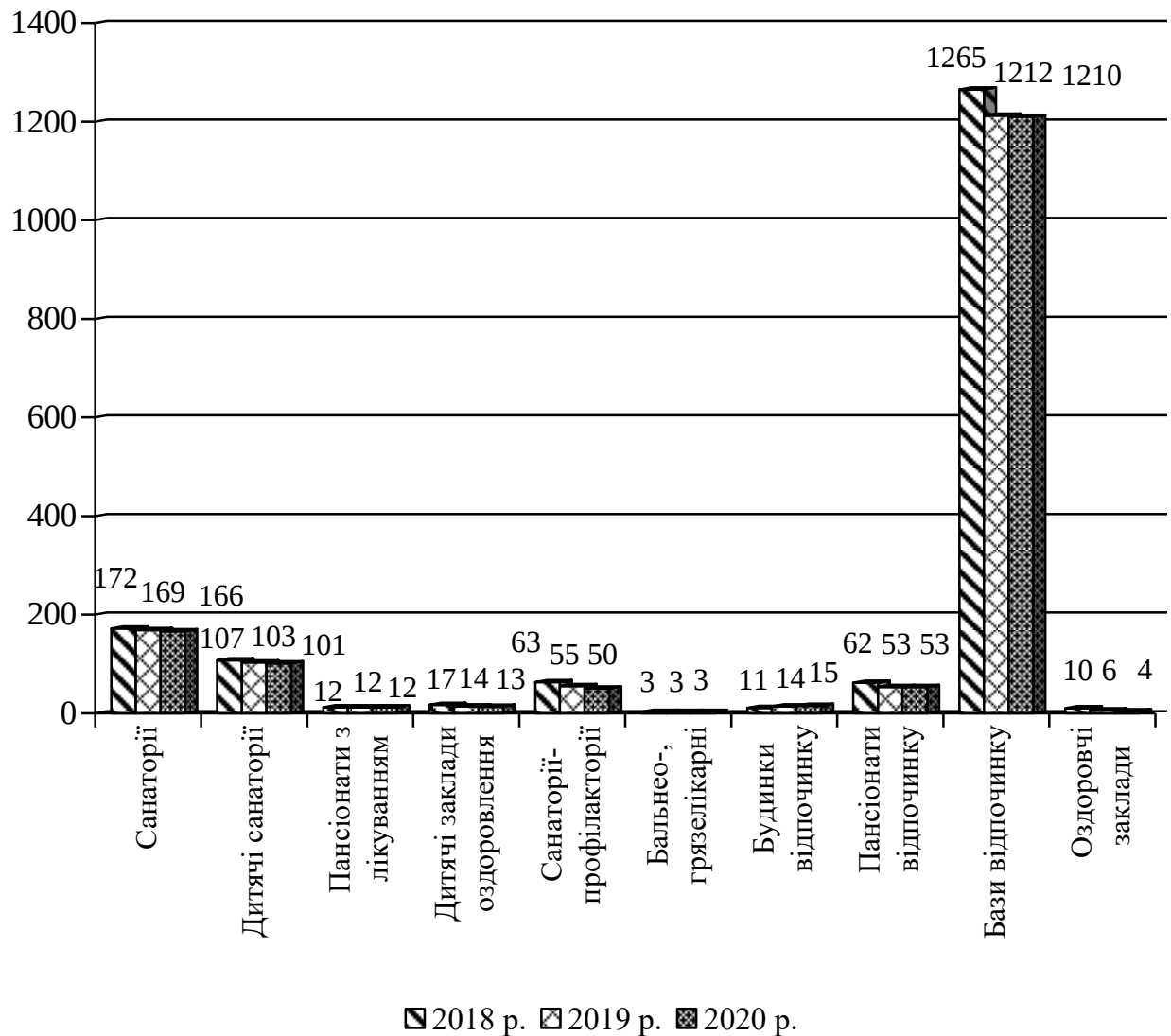


Рис. 2.1 – Динаміка кількості закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні за 2018 – 2020 рр., од.

Заклади лікувально-оздоровчої сфери можуть розташовуватися на різноманітних територіях, зокрема на курортах та на території національних парків (наприклад, санаторій «Карпатські зорі» на території національного парку «Гуцульщина») (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Показники кількості та місця розташування закладів лікувально-оздоровчої сфери (юридичні /фізичні особи-підприємці) в Україні за 2019 – 2020 рр., од. [19]

Заклади лікувальнооздоровчої сфери	Курорт		Територія національного парку		Інше	
	2019 р.	2020 р.	2019 р.	2020 р.	2019 р.	2020 р.
Санаторії	83	83	2	2	84	81
Дитячі санаторії	18	18	2	2	83	81
Пансіонати з лікуванням	6	6	—	—	6	6
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	3	3	—	—	11	10
Санаторії-профілакторії	3	3	—	—	52	47
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні	—	—	—	—	3	3
Будинки відпочинку	—	—	—	—	14	15
Пансіонати відпочинку	9	9	2	2	42	42
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	389	389	23	23	800	798
Оздоровчі заклади 1 – 2 денного перебування	1	1	—	—	5	3
Разом	512	512	29	29	1100	1086
Відхилення 2020 р. до 2019 р.: – абсолютне, од.	0		0		– 14	
– відносне, %	0		0		– 1,3	

Як показали результати дослідження, переважна більшість закладів лікувально-оздоровчої сфери знаходиться поза межами курортних та природоохоронних територій – 1086 закладів. На території курортів

розташовані 512 закладів, зокрема це санаторії різних видів, пансіонати та бази відпочинку.

З точки зору рекреації цінними є заклади, які знаходяться на території національних парків. Це 2 санаторії, 2 дитячих санаторії, 2 пансіонати відпочинку та 23 бази відпочинку.

Проведений аналіз стану санаторно-курортного комплексу України свідчить, що країна володіє досить великою часткою підприємств санаторно-курортного профілю, що є позитивним аспектом для рекреаційної діяльності.

Однак в останні роки показники, що характеризують функціонування санаторно-курортних і оздоровчих установ, мають тенденцію до зниження.

Стан розвитку санаторно-курортних закладів нами оцінено за показниками кількості осіб, що перебували у закладах даної сфери.

Дані таблиці 2.4 свідчать, що у 2020 році більшість відпочиваючих надали перевагу базам відпочинку – 775054 осіб, що на 1,6% (12172 осіб) більше, ніж у 2018 році, та санаторіям – 458243 осіб, що більше, ніж у 2018 році майже на 7% (29740 осіб).

Таблиця 2.4 – Показники кількості осіб, що перебували у закладах лікувально-оздоровчої сфери в Україні у 2018 – 2020 рр., осіб) [19]

Заклади	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+;-)		відносне, %	
	2018	2019	2020	2020/ 2018	2020/ 2019	2020/ 2018	2020/ 2019
Санаторії	428503	449550	458243	+29740	+8693	+6,9	+1,9
Дитячі санаторії	112463	115923	117102	+4639	+1179	+4,1	+1,0
Пансіонати з лікуванням	15632	15216	15323	-309	+107	-2,0	+0,7
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	39763	30280	28625	-11138	-1655	-28,0	-5,5

Продовження таблиці 2.4

Заклади	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+;-)		відносне, %	
	2018	2019	2020	2020/ 2018	2020/ 2019	2020/ 2018	2020/ 2019
Санаторії-профілакторії	65947	59801	55984	-9963	-3817	-15,1	-6,41
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні	3323	3270	3294	-29	+24	-0,9	+0,7
Будинки відпочинку	8559	8666	8751	+192	+85	+2,2	+1,0
Пансіонати відпочинку	65956	65459	65537	-419	+78	-0,6	+0,1
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	762882	774178	775054	+12172	+876	+1,6	+0,1
Оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	4656	3670	2911	-1745	-759	-37,5	-20,7
Разом	1507684	1526013	1530824	+23140	+4811	+1,5	+0,3

Крім того, варто зазначити, що досить велика кількість дітей користувалася послугами дитячих санаторії у 2020 році, а саме 115923 осіб, що на 4% (4639 осіб) більше, ніж у 2018 році.

Кількість осіб, що відвідували інші лікувально-оздоровчі заклади щороку зменшується. Знизився попит на пансіонати з лікуванням, дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, санаторії-профілакторії, оздоровчі заклади 1-2 денного перебування.

Загальна кількість осіб, що перебували у закладах лікувально-оздоровчої сфери в Україні у 2020 році склала 1530824, що на 1,5% (23140 осіб) більше, ніж у 2018 році. Це свідчить про те, що в цілому попит на

заклади лікувально-оздоровчої сфери в Україні залишається стабільним, незважаючи на фактори, що стримують розвиток цієї галузі.

Рівень санаторно-курортної діяльності оцінюється і за таким показником як доходи від наданих послуг закладами лікувально-оздоровчої сфери (див. табл. 2.5).

Як видно з таблиці 2.5, незважаючи на те, що кількість закладів та відвідувачів лікувально-оздоровчої сфери зменшується, доходи від надаваних послуг мають сталу тенденцію до зростання.

Таблиця 2.5 – Показники доходів від наданих послуг (без ПДВ, акцизів, платежів) закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні за 2018 – 2020 рр., тис. грн. [19]

Заклади	Роки			Відхилення відносно, %	
	2018	2019	2020	2020/2018	2020/2019
Санаторії	1957103,6	2498084,8	2600174,5	+32,9	+4,1
Дитячі санаторії	150839,9	179913,3	192427,2	+27,6	+7,0
Пансіонати з лікуванням	56562,3	68390,7	73145,3	+29,3	+7,0
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	186215,4	198517,5	209526,2	+12,5	+5,5
Санаторії-профілакторії	213973,9	217909,8	218 88,9	+2,3	+0,4
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні	21594,5	17886,5	19162,1	-11,3	+7,1
Будинки відпочинку	16168,0	16494,4	16954,8	+4,9	+2,8
Пансіонати відпочинку	145868,3	113911,1	120011,5	-17,7	+5,4

Продовження таблиці 2.5

Заклади	Роки			Відхилення відносно, %	
	2018	2019	2020	2020/2018	2020/2019
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку	445556,3	518737,9	562367,1	+26,2	+8,4
Оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	5219,4	5599,2	5509,8	+5,6	-1,6
Разом	3199101,6	3835445,2	4018067,4	+25,6	+4,8

Порівнюючи 2020 рік з 2018 роком, можна зазначити, що доходи санаторіїв зросли на 32,9 % (643070,9 тис. грн.), дитячих санаторіїв на 27,6 % (41587,3 тис. грн.), пансіонатів з лікуванням на 29,3 % (16583 тис. грн.), баз відпочинку на 26,2 % (116810,8 тис. грн.). Це свідчить проте, що зросла вартість послуг даних закладів, що може в майбутньому негативно впливати на попит.

2.3. Аналіз виробничої результативності діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів України

Санаторно-курортна діяльність характеризується кількісними та якісними показниками результативності функціонування санаторно-курортних та оздоровчих закладів. Вказані заклади використовують природні лікувальні (курортні) ресурси на основі офіційно затверджених методик (стандартів), що мають відповідне наукове обґрунтування.

Проаналізуємо виробничу результативність діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів. Виробнича результативність – це загальна оцінка досягнутих в результаті виробничої діяльності результатів. У санаторно-курортній галузі виробнича результативність вимірюється через систему таких показників: кількість ліжок усього, кількість ліжок у місяць

максимального розгортання, кількість споживачів послуг (у розрізі строків споживання або оздоровлення), кількість фактично проведених ліжко-днів (людино-днів).

За даними звітності Державної статистичної служби України кількість санаторно-курортних і оздоровчих закладів різко впала (у тому числі у розрізі закладів усіх типів), що пояснюється виключенням із статистичної бази закладів, розміщених на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим.

Зменшення кількості закладів свідчить про погіршення функціональної (маркетингової) та ресурсної складових потенціалу туристичної галузі. Разом з тим, оцінка економічного внеску туризму та подорожей в національну економіку за даними Всесвітньої Ради з туризму та подорожей є нейтрально-оптимістичною.

З наведених даних вбачається, що помітно зменшувалася кількість санаторіїв-профілакторіїв. Вказане пов'язано з тим, що дані заклади створювалися у радянський період, як правило, при підприємствах, установах, організаціях, і фінансувалися за рахунок прибутку засновників, а в роки незалежності підприємства відчували погіршення фінансового стану і були схильні позбавлятися так званих «непрофільних активів», у тому числі й об'єктів соціальної інфраструктури, куди входять і оздоровчі заклади.

Також зроблено висновок про нестійкість протягом досліджуваного періоду динаміки баз та будинків відпочинку та пансіонатів. Це пояснюється тим, що вказані заклади мають регулярно підтверджувати свою відповідність встановленим нормативам і стандартам (проходити акредитацію). Така перевірка проводиться, якщо заклад працює прибутково і планує працювати у майбутньому курортному сезоні. У випадку, якщо заклад тривалий час працює не прибутково, він ліквідується (закривається), а матеріально-технічна база переходить до нового власника.

В Україні постійно знижується кількість санаторіїв – базових закладів системи санаторно-курортного лікування, які мають найвищий потенціал

лікування а оздоровлення з використанням курортних ресурсів, а також потужну медичну базу. Це явище вказує на те, що курортний потенціал України має тенденцію до помірному зменшенню.

Розвиток курортного потенціалу стримується через невирішеність низки питань організаційно-економічного забезпечення курортних територій. Наприклад, досі не створено Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України, що гальмує проведення реалістичної економічної оцінки курортного потенціалу [21]. Механізм державного контролю за охороною лікувальних природних ресурсів є недосконалим і в цілому неефективним. Існує загроза руйнування (знищення) курортних ресурсів в окремих курортних районах [13].

Натомість розвиток курортів та курортних територій в Україні відбувається в умовах впливу деструктивних тенденцій, що пов'язано з об'єктивними (економічна криза, недостатність інвестицій) та суб'єктивними (корупція, недосконалість законодавства) причинами [15]. У сучасних соціально-економічних умовах виникає необхідність вжиття заходів із стимулювання розвитку курортів. Таке стимулювання має базуватися на застосуванні інноваційних підходів до розробки та впровадження відповідних управлінських рішень.

Проаналізуємо виробничу результативність діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів. Виробнича результативність – це загальна оцінка досягнутих в результаті виробничої діяльності результатів.

У санаторно-курортній галузі виробнича результативність вимірюється через систему таких показників: кількість ліжок усього, кількість ліжок у місяць максимального розгортання, кількість споживачів послуг (у розрізі строків споживання або оздоровлення), кількість фактично проведених ліжко-днів (людино-днів).

Найбільшу кількість споживачів курортних та оздоровчих послуг мали бази відпочинку. У той же час основним економічним суб'єктом ринку санаторно-курортних та оздоровчих послуг є санаторії, оскільки переважна

їхня кількість працює цілорічно, і таким чином вони постійно використовують та зберігають курортні, рекреаційні ресурси. Крім того, сектор санаторіїв, маючи менше 10% від загальної кількості закладів, забезпечує виробництво майже 35% економічних благ (курортних продуктів).

На ринку санаторно-курортних та оздоровчих послуг формально функціонують заклади, які фактично не надають послуги. Це відбувається з різних причин. Найбільша кількість закладів, що не працюють, представлено у сегменті баз відпочинку.

Основна причина припинення діяльності – відсутність обігового капіталу (обігових коштів), який необхідний для проведення належної підготовки до прийому споживачів (покупців) послуг.

З цієї причини 2020 р. не працювала майже половина від загальної кількості непрацюючих закладів. Серед інших причин відсутності діяльності – капітальний ремонт (130 закладів), відсутність дозвільної документації на провадження діяльності (ліцензії, дозволи санітарно-епідеміологічної служби, свідоцтва тощо) (39 закладів), відсутність належної кількості потенційних споживачів послуг (38 закладів), відсутність доступу до курортних ресурсів, перепрофілювання закладу, правові суперечки та ін.

На основі вивчення статистичних даних можна визначити цікаву тенденцію: кількість санаторно-курортних закладів (у тому числі санаторіїв та санаторіїв-профілакторіїв) скорочується, в той час як кількість оздоровлених (споживачів курортних послуг) збільшується.

Вказане явище можна пояснити зростанням місткості ліжкового фонду санаторно-курортних закладів, ліквідацією закладів з невеликим потенціалом, а також зменшенням середньої тривалості оздоровлення (раніше оздоровлення тривало, як правило, не менше 21 доби, а нині ці строки скоротилися у середньому до 12 діб).

Проаналізуємо загальні економічні результати роботи санаторно-курортних та оздоровчих закладів (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Основні економічні результати діяльності закладів санаторно-курортного господарства (за підсумком 2020 року)

Тип закладу	Середньо-облікова кількість працівників	Доходи від наданих послуг, тис. грн.	Операційні витрати, тис. грн.	Чистий дохід, тис. грн.
Усього:	51774	3174075,6	2924379,2	249696,4
Санаторії	36558	2353849,0	2119521,7	234327,3
Пансіонати з лікуванням	692	40665,9	38812,0	1853,9
Санаторії-профілакторії	4163	169956,6	198918,1	–28961,5
Будинки відпочинку та пансіонати відпочинку	1664	96702,5	95387,9	1314,6
Бази відпочинку	8651	512575,9	471398,0	41177,9
Оздоровчі заклади 1 – 2 денного перебування	46	325,7	341,5	–15,8

З наведених даних видно, що 2020 р. у санаторно-курортних та оздоровчих закладах (окрім санаторіїв-профілакторіїв) сума отриманого доходу була більшою, аніж сума витрат.

Найпотужнішим оператором українського ринку санаторно-курортних послуг є ПрАТ «Укрпрофоздоровниця». Станом на початок 2021 р. ліжкова мережа в дочірніх підприємствах ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» складає

20768 ліжок максимального розгортання, в тому числі 10313 ліжок цілорічного функціонування. 2020 р. план по проведених ліжко-днях виконаний на 85,6% і фактично складає 2900911 ліжко-днів [19].

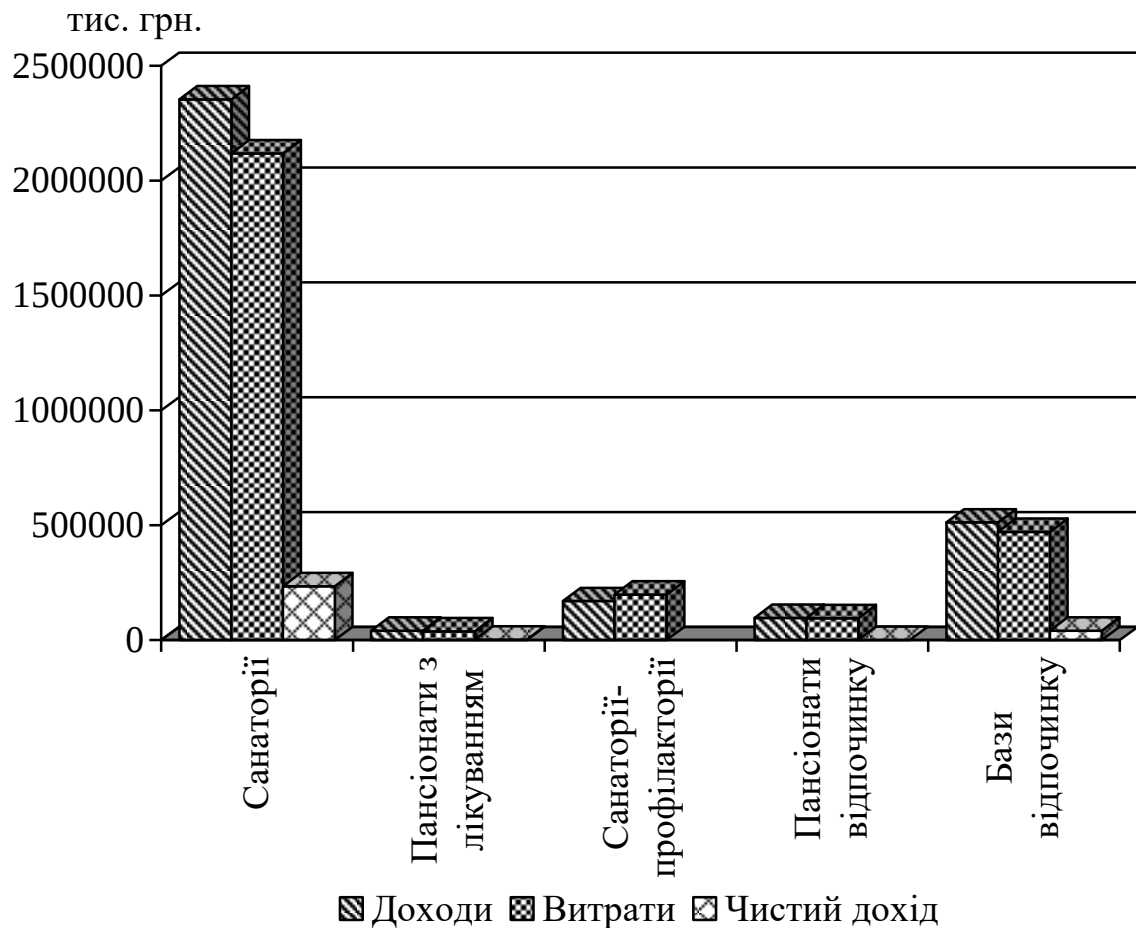


Рис. 2.1 – Доходи та витрати санаторно-курортних закладів різних типів, 2020 р.

Соціально-політична ситуація в державі призвела до падіння попиту на путівки за власний рахунок не тільки в період міжсезоння, а навіть в період розпалу курортного сезону. У 2020 р. від всіх видів діяльності дочірніми підприємствами ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» отримано 817,1 млн. грн. доходів, що складає 91% до плану. Події які на даний час відбуваються в Україні, призвели до того, що в порівнянні з відповідним періодом минулого року доходи зменшились на 12%, абсолютне зменшення становить 111,2 млн. грн. Загальний обсяг наданих послуг та виконаних робіт профільної

діяльності 2020 р. зменшився у порівнянні з минулим роком на 114,6 млн. грн. і складає 789,9 млн. грн., у тому числі обсяг санаторно-курортних послуг – 728,9 млн. грн. або 92,3 відсотка від загального обсягу реалізації.

ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» у 2020 р. отримано прибутку в сумі 52,9 млн. грн. Основну частку прибутку отримано за рахунок доходів, які обліковуються за методом участі в капіталі в сумі 49,2 млн. грн. за результатами діяльності дочірніх та акціонерних товариств, що створені за участю ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» за 2019 р. та 3,7 млн. грн. прибуток Правління ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» від ведення господарської діяльності.

Результат фінансово-господарської діяльності дочірніх підприємств ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» за 2020 рік (без урахування результатів господарської діяльності підприємств, що розташовані на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) складає 24,5 млн. грн. прибутку при плані 25,4 млн. грн. Дочірніми підприємствами ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» за 2020 рік сплачено 209,6 млн. грн. податків та обов'язкових платежів. Дебіторська заборгованість на кінець звітного періоду порівняно з початком року зменшилась на 11,8 млн. грн. і фактично становила 122,0 млн. грн., з них дебіторська заборгованість за санаторно-курортні послуги –94,9 млн. грн., за розрахунками з бюджетом – 5,3 млн. грн., за авансами виданими 1,8 млн. грн., інша дебіторська заборгованість – 16,2 млн. грн., за внутрішніми розрахунками 3,8 млн. грн.

Середньооблікова чисельність працівників дочірніх підприємств приватного акціонерного товариства «Укрпрофоздоровниця» за 2020 рік становила 7669 осіб і зменшилась у порівнянні з відповідним періодом минулого року на 594 особи, що становить 7,2%, в тому числі по санаторно-курортних закладах чисельність становить 7334 особи, що менше на 567 осіб (7,2%).

Фонд оплати праці в дочірніх підприємствах за 2019 рік склав 187,7 млн. грн. і зменшився проти аналогічного періоду минулого року на 10,7% на

суму 22,6 млн. грн., в тому числі фонд оплати праці в санаторно-курортних закладах за звітний період склав 178,1 млн. грн. і зменшився на 11,0% на суму 21,9 млн. грн. Капітальні вкладення (інвестиції) за 2019 рік складали 27,0 млн. грн. (план – 57,6 млн. грн.); це є 46,9% від запланованого, в тому числі: будівельно-монтажних робіт – 12,8 млн. грн., придбано основних засобів в сумі 14,2 млн. грн., введено в експлуатацію основних засобів на суму 24,6 млн. грн.

Однією із значимих проблем санаторно-курортного бізнесу є недостатність матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів [21]. Ця база не відповідає визнаним світовим стандартам.

Основна причина – недостатність капітальних інвестицій, вкладених у створення матеріально-технічної бази, створення та впровадження нових технологій, розробку новітніх лікувальних методик [11]. Не відповідають світовим стандартам також асортимент та якість курортних послуг, що їх надають більшість санаторно-курортних закладів [5].

Не можна визнати задовільним стан інфраструктурного забезпечення українських курортів. Найбільші проблеми спостерігаються у сфері забезпечення курортів мережею транспортної та комунальної інфраструктури. В окремих курортних районах під час настання «високого» курортного сезону відчувається неспроможність забезпечити вивіз та утилізацію сміття, задовольнити зростаючий попит на продукти харчування, підтримати нормальну напругу у електромережі та ін. [8]

Можна вказати на наступні проблеми інфраструктурного забезпечення українських курортів, що об'єктивно знижують якість та привабливість національного курортного продукту [29]:

- недостатній рівень розвитку загальної транспортної мережі, що обумовлює складність фізичного прибуття споживачів до санаторно-курортних закладів (на сьогодні значна частина санаторіїв розташована на значних відстанях від транспортних магістралей, а до окремих санаторіїв навіть не організовано регулярного руху громадського транспорту);

- незадовільний стан дорожнього покриття на більшості території країни, що знижує можливості для прибуття споживачів власним автотранспортом;
- низький рівень придорожного сервісу, що знижує можливості використання автобусів як засобу пересування на значні відстані;
- фізична зношеність більшості об'єктів інженерної та комунальної інфраструктури, відсталість технологій асенізації та переробки сміття;
- дефіцит питної води у більшості населених пунктів, що розташовані в межах курортних територій;
- дефіцит електричної та теплової енергії, особливо під час сезону пікових навантажень («високий сезон»), відсутність енергоменеджменту та енергозберігаючих технологій, високий рівень зносу теплогенеруючого обладнання (котельного господарства);
- наявність звалищ, довгобудів в місцях компактного споживання курортних ресурсів.

Серед значущих проблем, що стримують розвиток унікального курортного потенціалу України та підтримку економічної діяльності санаторно-курортних закладів, можна назвати відсутність розгалуженої системи інформаційно-рекламного супроводження [40].

В Україні фактично відсутні можливості бронювання курортних продуктів в режимі он-лайн через Інтернет, не створено туристичних представництв за кордоном, участі курортів та санаторно-курортних закладів у міжнародних виставках та ярмарках є поодиноким [28].

Результати проведеного аналізу також дають змогу зробити висновок, що національний курортний продукт (який у вузькому значенні можна розглядати як сукупність стандартизованих комплексних туристично-курортних послуг, що пропонуються спеціалізованими організаціями) має низьку (недостатню) конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному туристичному ринках. Основною причиною цього явища є

відсутність належного організаційно-економічного та інноваційно-технологічного забезпечення курортної діяльності [18].

Розвиток санаторно-курортної діяльності в Україні потребує державної підтримки, у першу чергу із використанням організаційно-економічних інструментів, оскільки у вказаному виді діяльності використовуються особливо цінні природні ресурси, що мають важливе значення в контексті сталого розвитку. Має бути створена модель, яка зможе поєднати інтереси суспільства (збереження та примноження цінних природних ресурсів), держави (забезпечення доходів бюджету, розвиток територій, оздоровлення нації, зменшення захворюваності), санаторно-курортного бізнесу (отримання прибутку, забезпечення окупності інвестицій) та громадян (споживання якісного курортного продукту за доступними цінами).

Особливість цієї моделі обумовлюється необхідністю використання у санаторно-курортній діяльності природних ресурсів, які мають властивість вичерпуватися або навіть завдавати шкоди людині у випадку неправильного використання [56].

Доцільність запровадження особливої моделі регулювання та стимулювання розвитку санаторно-курортного бізнесу обумовлюється тим, що курортно-лікувальний туризм, як вид економічної діяльності виступає одним з пріоритетних напрямків розвитку внутрішнього та в'їзного туризму, сприяє структурній перебудові національного господарства (оскільки збільшує частку сфери послуг у структурі валового виробництва), створює соціальні ефекти, сприяє зростанню продуктивності праці та збільшенню строків активного життя. Ринок курортних послуг визнається одним з найбільш перспективних видових туристичних ринків.

Умовою подальшого розвитку курортної справи в Україні на засадах стійкості є створення умов формування та впровадження інноваційних рішень у технології курортного обслуговування. На жаль, в Україні у сфері курортів, як і в інших видах економічної діяльності, інновації не забезпечують високої результативності та ефективності, оскільки не створене

відповідне економіко-правове середовище. Відтак, державні органи мають вжити заходів, спрямованих на реалізацію програм і проектів з державної підтримки інновацій у курортній справі [54].

Як наслідок, за висновками експертів, з якими ми згодні, сфера санаторно-курортної діяльності не забезпечує повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, зокрема, підвищення якості життя населення; формування гармонійно розвиненої особистості; збереження довкілля та культурної спадщини; наповнення бюджетів усіх рівнів, створення нових робочих місць; збільшення питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП [8].

Разом з цим, процес розвитку курортів та курортних територій має підтримуватися державою із застосуванням економічних та неекономічних інструментів. Необхідно здійснити кардинальний перехід до застосування міжнародних (інноваційних за змістом) стандартів у туристичному і рекреаційному процесі.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

3.1. Основні передумови та проблеми розвитку санаторно-курортної галузі

Основні проблеми розвитку санаторно-курортної галузі в Україні зумовлені:

- відсутністю досконалого економічного механізму її діяльності;
- незабезпеченням комплексного розвитку курортних територій;
- зношеністю основних фондів;
- практичною відсутністю інвестицій;
- неефективним маркетингом;
- низьким рівнем менеджменту;
- неналежним обслуговуванням у санаторно-курортних закладах.

Реалізація державної політики у сфері діяльності курортів повинна стати одним з пріоритетних напрямів національної соціальної політики та економіки, одним із важливих і ефективних заходів організації відпочинку, профілактики, запобігання і зниження захворюваності та рівня інвалідності, зміцнення здоров'я населення всіх вікових груп, насамперед дітей та жінок репродуктивного віку.

Стратегічною метою державної політики у сфері діяльності курортів є створення умов для поліпшення стану здоров'я, продовження тривалості життя та періоду активного довголіття населення, упровадження здорового способу життя шляхом формування та розвитку ефективного, прибуткового та конкурентноспроможного на світовому ринку курортного комплексу.

Реформування санаторно-курортної галузі повинне базуватися, з одного боку, на удосконаленні фінансово-економічних механізмів відтворення курортно-рекреаційного потенціалу, створенні доступного та ефективного ринку санаторно-курортних та оздоровчих послуг для

максимального задоволення потреб населення, з іншого – на проведенні роздержавлення та приватизації санаторно-курортних закладів, заохочення конкуренції та оптимізації управління цими закладами.

Основними завданнями реформування санаторно-курортної галузі є здійснення заходів щодо оголошення курортів державного та місцевого значення, задоволення попиту населення на конкретні види санаторно-курортних послуг та поліпшення їх якості, комфорту, збереження та раціонального використання природних лікувальних ресурсів, підвищення рентабельності санаторно-курортних закладів, а також подолання існуючих на сьогодні проблем санаторно-курортної галузі.

Оцінка потенціалу природно-лікувальних ресурсів дає підстави розраховувати, що Україна має перспективу поживлення санаторно-курортного лікування та оздоровлення. Це могутній потенціал розвитку міжнародного і вітчизняного оздоровлення і туризму, які є прибутковими галузями в економіці багатьох країн.

Використання природних лікувальних ресурсів. Розвиток санаторно-курортних послуг тісно пов'язаний з раціональним використанням природних територій курортів, які мають мінеральні та термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропу лиманів та озер, акваторію моря, кліматичні, ландшафтні та інші умови, сприятливі для організації відпочинку та оздоровлення, лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. З метою розв'язання зазначених завдань необхідно провести медико-біологічну оцінку якості природних лікувальних ресурсів, а також еколого-економічну оцінку природних територій курортів як складової частини національного багатства країни для:

- формування ринку природних лікувальних ресурсів;
- реалізації платного природокористування;
- порівняння ефективності рекреаційного та нерекреаційного використання території курорту;
- залучення інвестицій тощо.

Більшість курортів має гідромінеральну базу на підставі затверджених запасів. Втім існує значна кількість санаторно-курортних закладів, які використовують природні лікувальні ресурси, стосовно яких не проводилися геологорозвідувальні роботи. З метою оцінки та затвердження запасів гідромінеральних ресурсів для санаторно-курортних закладів, що використовують природні лікувальні ресурси з незатвердженими запасами, необхідно здійснити геологорозвідувальні роботи та провести пошуки інших гідромінеральних ресурсів для розширення профілактичних та лікувальних послуг.

Нерівномірний розподіл водовідбору за ділянками і технічна недосконалість свердловин призводять до нераціонального використання мінеральних вод на окремих родовищах.

Відбувається і протилежний процес, коли для вивчення родовищ мінеральних вод та затвердження запасів щодо них витрачено значні кошти, а родовища використовуються не в повному обсязі.

Значна частина родовищ мінеральних вод експлуатується лише для промислового розливу у пляшки. Необхідно вирішити питання щодо обмеження використання пластикової тари для розливу мінеральної води. Деякі фасовані мінеральні води доцільно використовувати в санаторно-курортних закладах місцевостей, або у закладах практичної охорони здоров'я регіонів, де згідно з медичним зонуванням існує необхідність їх вживання та профілактичного застосування за нозологічними показниками (наприклад у зонах радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Оцінка сучасного використання мінеральних вод, лікувальних грязей, інших природних лікувальних ресурсів може бути проведена на підставі моніторингу цих корисних копалин. Результати досліджень дадуть змогу створити кадастр природних лікувальних ресурсів. Це, у свою чергу, буде базисним матеріалом опрацювання прогнозних оцінок перспективності природних лікувальних ресурсів.

Інфраструктура курортів. Розвиток інфраструктури курортів

(транспорт, зв'язок, комунальне господарство) потребує розв'язання територіальних, соціально-економічних, екологічних проблем і завдань, які пов'язані з розподілом і визначенням пріоритетних напрямів використання природних лікувальних ресурсів і пошуками шляхів збалансування міжгалузевих інтересів, вирішенням питань розміщення курортного, житлового, соціального, інженерно-транспортного, комунального та інших видів будівництва, відтворення культурно-історичної спадщини, охорони та збагачення природного середовища курортів.

Розвиток виробництва на курортних територіях призвів до виникнення на них індустріальних зон. Надмірна концентрація у деяких місцевостях санаторно-курортних закладів, велика питома вага промислового та сільськогосподарського виробництва, інтенсивний рух автотранспорту на загальному фоні недосконалої інфраструктури (водо- та теплопостачання, енергозабезпечення, комунальне господарство, транспорт), низький рівень комфортності оздоровниць створюють надмірне антропогенне навантаження, знижують престижність курортів та ставлять під загрозу існування сировинної бази найбільш популярних курортів.

Паливно-енергетичні ресурси. Розвиток курортів багато в чому залежить від витрат на паливно-енергетичні ресурси, збереження яких є предметом державної політики. Залежно від умов розвитку більшість курортів не має традиційних джерел енергії. Тому виникає необхідність ширшого впровадження на курортних територіях нетрадиційних видів енергетики. Передбачається ліквідація енергетичного дефіциту курортів за рахунок застосування енергозберігаючих технологій, відтворюваних і нетрадиційних джерел енергії, встановлення лічильників обліку тепла, гарячої та холодної води, газу. Це в свою чергу сприятиме підвищенню якості екологічного стану курортів.

Водозабезпечення курортів. Розвиток і поетапне становлення курортів, конкурентоспроможних на світовому ринку, неможливий за існуючого

режиму водопостачання. Для розв'язання проблем водозабезпечення необхідно здійснити комплекс таких заходів:

- формування ринку природних лікувальних ресурсів;
- реконструкція існуючих і будівництво нових об'єктів водогосподарського комплексу;
- впровадження сучасних технологій очищення води та залучення додаткових джерел водопостачання;
- ремонт та реконструкція існуючих аварійних мереж водопостачання і водовідводу, створення системи автоматизації та диспетчеризації водопостачання курортних об'єктів незалежно від форми власності та підпорядкування;
- розвідування нових запасів підземних вод для питного водопостачання та раціональне використання існуючих місцевих джерел;
- створення замкнених систем водозабезпечення як частини безвідходних технологій;
- реконструкція існуючих та будівництво нових каналізаційних споруд.

Створення нормативної бази. Для сталого функціонування курорту необхідне створення відповідної нормативної бази, яка складається із системи стандартів та інших нормативних документів, моніторингу ресурсного потенціалу та нормативно-правових актів.

Збереження екологічної системи курортів залежить від раціонального використання рекреаційних ресурсів з урахуванням їх унікальності та вразливості. У той же час, на даному етапі економічні механізми відтворення ресурсного потенціалу достатньою мірою не розроблені. Проблема гарантованості справляння податків з об'єктів курортно-рекреаційного і туристичного комплексу є нагальною для всіх курортних міст і районів.

Одним із важливих аспектів діяльності курортів повинно стати запровадження обов'язкового страхування відповідальності санаторно-курортних закладів за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю чи майну громадян під час санаторно-курортного лікування, а також екологічного страхування

для компенсації шкоди, заподіяної на природних територіях курортів та об'єктах природних лікувальних ресурсів унаслідок надзвичайних ситуацій, техногенного та природного характеру.

Комплексне оновлення інфраструктури та економічне відтворення виробничого потенціалу курортно-рекреаційного комплексу може бути здійснено лише за рахунок залучення масштабних інвестицій (як внутрішніх, так і зовнішніх). Для прибуткових санаторно-курортних закладів модернізація може бути здійснена за рахунок використання власних накопичень (прибуток, амортизаційні відрахування). Проте обсяг цих накопичень не забезпечує покриття навіть мінімальних потреб економічного простого відтворення.

З метою виходу на новий рівень відносин слід:

- формування ринку природних лікувальних ресурсів;
- створити економічні умови та нормативно-правову базу для забезпечення відтворення виробничо-економічного потенціалу курортів та їх природних лікувальних ресурсів;
- розробити та впровадити комплекс заходів з метою залучення інвестицій для розвитку курортів;
- забезпечити поступову прозору приватизацію оздоровчих та санаторно-курортних закладів (крім спеціалізованих санаторіїв), у першу чергу нерентабельних та тих, що перебувають в оренді;
- удосконалити організацію діяльності санаторно-курортних закладів, спрямовану на зменшення витрат з їх утримання та здешевлення вартості путівок.

З метою залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій рекомендовано:

- здійснення резервування рекреаційних територій для реалізації масштабних інвестиційних проектів;
- широке проведення тендерів та надання земельних ділянок під забудову об'єктами рекреації з пайовою участю щодо розвитку інженерної та загальнокурортної інфраструктури;

- подальше розширення асортименту послуг, що надаються на курортах;
- збільшення кількості діючих госпрозрахункових медичних центрів, які надаватимуть платні послуги;
- поетапне виведення з експлуатації та реорганізація нерентабельних і тимчасових баз відпочинку шляхом введення стандартів рекреаційних умов;
- проведення приватизації оздоровчих та санаторно-курортних закладів (крім спеціалізованих санаторіїв), у першу чергу нерентабельних та тих, що перебувають в оренді, а також об'єктів незавершеного будівництва.

Збільшення місткості, створення комфортності санаторно-курортних закладів позитивно впливатиме на економічне становище населення регіону, де розташована курортна територія, підвищення зайнятості населення, прискорення розвитку інженерної та соціальної інфраструктури.

Для забезпечення процесу приватизації оздоровчих та санаторно-курортних закладів необхідно застосовувати чіткі механізми визначення ринкової вартості об'єктів згідно із законодавчими та нормативно-правовими актами з питань оцінки. Доцільно розглянути соціально-економічні наслідки запровадження акціонування та корпоратизації на територіях державних санаторно-курортних закладів, наприклад, на базі об'єктів незавершеного будівництва, виведених з експлуатації корпусів, невикористаних площ з визначенням державної частки акцій та збереження контрольного пакета за державою.

З метою захисту майнових інтересів держави необхідно провести інвентаризацію санаторно-курортних закладів незалежно від форми власності та підпорядкування, їх земельних ділянок, переглянути умови змін власника державних закладів на відповідність законодавству.

Прийняття Концепції сприятиме:

- створенню правових, економічних та управлінських механізмів реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я та відпочинок;
- забезпеченню доступності та ефективності санаторно-курортного

лікування та відпочинку широких верств населення;

- формуванню ринкових платних послуг у санаторно-курортній галузі, діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів незалежно від форми власності та підпорядкування;
- зберіганню, раціональному використуванню і відтворюванню цінних природних лікувальних ресурсів;
- розвитку інженерної інфраструктури курортів;
- організації ефективного управління курортами;
- підтримці високого і сталого кон'юнктурного попиту на санаторно-курортні та оздоровчі послуги;
- удосконаленню інвестиційної політики в санаторно-курортній галузі;
- збереженню кадрового потенціалу, модернізації матеріальної, наукової, лікувальної і природної бази санаторно-курортної галузі;
- визначенню принципів надання санаторно-курортних та туристичних послуг закладами курортно-рекреаційного комплексу на рівні світових стандартів.

Планується створення оптимальної системи надання доступного та ефективного санаторно-курортного лікування і відпочинку для широких верств населення відповідно до гарантованого рівня медико-санітарної допомоги, забезпечення потреб громадян України та іноземців курортно-рекреаційними послугами на рівні світових стандартів, а також екологічно збалансованого і ефективного природокористування.

З цією метою необхідно здійснити реструктуризацію санаторно-курортної галузі на основі науково обґрунтованих потреб населення у різних видах відновлювального лікування, медичної реабілітації та оздоровлення, упорядкування мережі санаторно-курортних закладів.

Метою реформування санаторно-курортної галузі є:

- реалізація проектів комплексного розвитку курортів;
- створення конкурентоспроможного на внутрішньому та зовнішньому ринку санаторно-курортного продукту;

- забезпечення функціонування мережі санаторно-курортних закладів для лікування та оздоровлення громадян, у тому числі і тих, які відповідно до законодавства України мають право на безоплатне або пільгове курортне лікування та оздоровлення;

- упорядкування мережі оздоровчих і санаторно-курортних закладів;

- раціональне використання ліжкового фонду на основі вдосконалення ресурсно-нормативної бази санаторно-курортних закладів, стандартів діагностики та лікування, диференційованих підходів до строків санаторно-курортного лікування, впровадження сучасних ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій;

- поліпшення якості послуг з розміщення, санаторно-курортних та інших послуг у курортно-рекреаційних закладах.

Провідну роль у формуванні державної політики у санаторно-курортній галузі повинен відігравати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань діяльності курортів.

Водночас передбачається збереження управлінської вертикалі для забезпечення проведення державної політики у сфері діяльності курортів, контролю за дотриманням державних нормативів та єдиних галузевих норм.

У зв'язку з цим необхідно чітко розмежувати повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань діяльності курортів, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Створення єдиної системи управління санаторно-курортної галузі має забезпечити перегляд критеріїв та умов акредитації санаторно-курортних закладів, які на даний час відображають якість роботи кабінетів або відділень фізіотерапії лікувально-профілактичного закладу, але не стосуються рівня лікування у санаторно-курортних закладах. Необхідно створити Головну комісію державної акредитації санаторно-курортних (оздоровчих) закладів при Державному департаменті з питань діяльності курортів центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

У процесі реформування санаторно-курортної галузі досягнення науки

вбачаються рушійною силою, що забезпечує всебічне обґрунтування необхідності перебудови галузі, визначення прогностичних потреб населення у санаторно-курортному лікуванні, медичній реабілітації та оздоровленні, а також розроблення заходів щодо їх поліпшення.

3.2. Прогнозування та планування як основні шляхи розвитку санаторно-курортного комплексу України

У загальній стратегії соціально-економічного розвитку України значна роль належить курортно-рекреаційній сфері (туризму, відпочинку, лікувальному оздоровленню), що в сучасних умовах побудови державності та стабілізації національної економіки недооцінюється. Формування державної стратегії розвитку рекреаційного господарства України і курортно-рекреаційного природокористування є актуальною проблемою у зв'язку з необхідністю масового оздоровлення населення. Державна стратегія є також основою для конструктивної взаємодії органів державної влади щодо забезпечення комплексного використання природних рекреаційних ресурсів і потенціалу рекреаційного господарства. Збереження і розвиток санаторно-курортної галузі як складової туристської індустрії має стати частиною державної політики у справі охорони і зміцнення здоров'я населення і пріоритетним напрямом у формуванні соціальних програм, передбачаючи реалізацію прав людини на відпочинок, лікування, сприятливе навколишнє середовище, реалізацію прав майбутніх поколінь на користування рекреаційним природно-ресурсним потенціалом з метою підтримки високої якості життя, а також вирішення поточних завдань масового оздоровлення населення і нерозривного зв'язку із здійсненням заходів щодо збереження і відновлення природних рекреаційних ресурсів

У ряді зарубіжних країн туристично-рекреаційна сфера є однією з найбільш пріоритетних сфер народного господарства, внесок якої у валовий національний прибуток складає 15 – 35% (Угорщина, Чехія, Австрія,

Швейцарія, Італія, Франція, Іспанія, Португалія). Туристично-рекреаційний бізнес приваблює підприємців з багатьох причин: незначні стартові інвестиції, зростання попиту на туристично-рекреаційні послуги, високий рівень рентабельності та мінімальний термін окупності витрат. Крім того, цей бізнес стимулює розвиток інших галузей господарства: будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів народного вжитку, зв'язку тощо.

Прогнозування є сполучною ланкою між теорією і практикою в усіх сферах життя суспільства і за своїм складом ширше від планування, оскільки, крім показників діяльності санаторно-курортних закладів включає також дані про зовнішнє середовище санаторно-курортного комплексу. Прогноз стану зовнішнього середовища санаторно-курортного комплексу розробляється на 2 – 5 років з розбивкою першого року по кварталах чи місяцях наростаючим підсумком з початку року.

В економічному прогнозуванні використовуються дві групи методів прогнозування:

- фактографічні (методи екстраполяції, функцій та кореляційно регресійних моделей), що базуються на використанні фактичних матеріалів, які детально характеризують зміни в часі всієї сукупності чи окремих показників об'єкта прогнозування;

- евристичні (методи експертних оцінок, побудови «дерева цілей», оптимізації та інформаційного моделювання), які передбачають здійснення прогнозних розробок за допомогою логічних прийомів і методичних правил теоретичних досліджень.

Планування є важливою частиною оцінки розвитку санаторно-курортного комплексу, основною її функцією. Санаторно-курортні заклади, які не планують чи не вважають потрібним це робити, навряд чи можуть досягнути значних успіхів в своєму розвитку

Суть планування можна визначити як:

- уміння передбачити мету діяльності санаторно-курортних закладів,

результати їх діяльності і ресурси, потрібні для досягнення цієї мети;

– розробка та обґрунтування цілей, визначення найкращих методів і способів їх досягнення при ефективному використанні всіх видів ресурсів, необхідних для виконання поставлених завдань, і встановленні їх взаємодії.

Планування означає також уміння визначати мету діяльності санаторно-курортних закладів як складової частини загальної системи внутрішнього планування. Основна мета не повинна розходитися із загальною метою діяльності санаторно-курортних закладів, повинна бути спрямована на їх успішне здійснення за рахунок зовнішніх факторів економічного росту.

У світовій практиці використовують різні типи планування. Наприклад, в залежності від того, яку межу (період) часу охоплюють плани, складені на підприємствах санаторно-курортного комплексу, планування поділяється на три типи: довготривалі, середньотривалі, короткочасні. Довготривале планування охоплює довгі періоди часу – 10 – 25 років. Деякий час довготривале планування ототожнювалось із стратегічним, але ці два поняття розглядаються окремо. Стратегічне планування по своєму змісту багато складніше довготривалого. Середньотривале планування конкретизує орієнтири, визначені в довготривалих планах. Вони розраховані на більш короткий час. Донедавна середньотривале планування розраховувалось на 5 років, проте швидкість змін зовнішнього середовища зумовила необхідність скоротити термін цього типу планування приблизно до 2 – 3 років. Середньотривалі плани вирішують завдання, пов'язані з перебудовою існуючих виробничих потужностей санаторно-курортних закладів, оновленням асортименту, пошуком нових ринків збуту і т.д. Короткочасне планування – вироблення планів на 1 – 2 роки. Зазвичай це річний план, який нараховує в собі конкретні завдання по здійсненню певних операцій. Вони (операції) містять інформацію про строки, обсяги, асортимент, черговість поставок і т.д.

План діяльності санаторно-курортних закладів дозволяє:

- оцінити практичні можливості для досягнення мети;
- забезпечити пошук кращих і більш ефективних шляхів досягнення мети;
- виявити зони впливу на виробництво потенційних негативних факторів та непередбачуваних наслідків;
- створити основу для визначення обсягів необхідних матеріально-технічних, паливно-енергетичних, сировинних та фінансових ресурсів;
- знизити ризик в прийнятті необґрунтованих управлінських рішень;
- здійснити об'єктивний контроль за результатами господарської діяльності санаторно-курортного закладу.

Система планів санаторно-курортного закладу формується самостійно і може охоплювати таке:

1. Стратегічний, або генеральний, план санаторно-курортного закладу.
2. Довгостроковий план – складова частина стратегічного, тобто план розвитку на декілька років, націлений на вирішення окремих проблем стратегії санаторно-курортного закладу.
3. Загальноорганізаційні плани, складені як продовження стратегічного плану. Вони визначають головні завдання розвитку санаторно-курортного закладу. Основу цих планів становить план розвитку
- 4) Оперативні плани санаторно-курортного закладу, до складу яких входять загальноорганізаційні плани поточної діяльності, у тому числі «господарські плани», або «плани прибутку», розраховуються на один рік. За допомогою планів поточної діяльності товари і послуги виготовляються на ринок; поточні плани підрозділів, у тому числі бюджетні, доповнюються загальноорганізаційними планами поточної діяльності.
- 5) Бізнес-план – план створення нового підприємства, програма діяльності санаторно-курортного закладу, план конкретних заходів для досягнення певних цілей
- 6) Програми (або плани-програми) і проекти.

Стратегічний план – довгостроковий план на 5 – 15 років, у якому

формується основні цілі санаторно-курортного закладу на перспективу, конкретні завдання, прив'язані за часом до ресурсів, загальна стратегія досягнення поставлених цілей. Стратегічне планування – це, по суті, перспективне планування, але в нього вкладено зовсім інші зміст і методика розробки. Це і визначення місії санаторно-курортного закладу: яким повинен бути санаторно-курортний заклад через 5 – 15 років, це і визначення стратегічного становища санаторно-курортного закладу, аналіз його конкурентного становища, визначення стратегічних альтернатив і, нарешті, формалізація самої стратегії з урахуванням зовнішнього середовища і внутрішніх особливостей санаторно-курортного закладу.

Поточні плани – плани, у яких пов'язуються всі напрямки діяльності санаторно-курортного закладу і робота всіх функціональних підрозділів на поточний фінансовий рік. В умовах невизначеної і часто змінної ринкової кон'юнктури база розрахунку основних розділів поточного плану дуже непостійна і часто піддається змінам. У цих умовах плани, наприклад по витратах виробництва, на рік щоквартально можуть істотно відрізнятися від реальної дійсності через нетривалий час після їх складання. Тому на рік розділи плану повинні складатися по укрупнених показниках. Це, швидше, прогноз реалізації цілей стратегічного плану на поточний рік, а основним «об'єктом планування» повинен бути план на квартал із наступним аналізом виконання і внесення коректив з урахуванням зміни кон'юнктури в план на наступний квартал. Плани повинні бути гнучкими, бажано розраховувати альтернативні варіанти.

Оперативні плани – детальні плани, присвячені вирішенню конкретних питань діяльності санаторно-курортного закладу в короткостроковому періоді. Мають вузьку спрямованість, високий ступінь деталізації і характеризуються значною різноманітністю прийомів і методів. Розробка і реалізація цих планів практично не залежить від ринкової кон'юнктури і тут може широко використовуватися досвід цієї роботи в умовах централізованого планування.

Бізнес-план – план створення нового підприємства, план розвитку санаторно-курортного закладу, виходу на ринок із новими послугами, реконструкції санаторно-курортного закладу і т.п. Основні об'єкти бізнес-планування – інноваційні проекти. Дуже близьке до бізнес-плану техніко-економічне обґрунтування проектів (ТЕО). Однак у ТЕО на відміну від бізнес-плану майже не розкриваються комерційні, ринкові проблеми майбутнього бізнесу. Бізнес-план як форма обґрунтування інноваційних проектів поступово витісняє ТЕО зі сфери планової діяльності. Без добре складеного бізнес-плану практично неможливо вести переговори з майбутнім інвестором, тим більше закордонним.

Сформована на кожному етапі планування виробнича програма санаторно-курортного закладу повинна бути деталізована у часі та доведена до конкретних виробничих підрозділів на етапі оперативно-календарного планування.

Стратегічне планування - це адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи планів, організації діяльності, мотивація та контроль за результатами на основі моніторингу та аналізу стану зовнішнього і внутрішнього середовища санаторно-курортного закладу.

Стратегічне планування в санаторно-курортній галузі передбачає організацію власного потенціалу з чіткою орієнтацією на ринкову ситуацію, що забезпечуватиме розвиток санаторно-курортних закладів. Суть його – в переорієнтації від практики путівки й нормативно-безособового обслуговування потоку відпочиваючих – до усвідомлення єдності процесу і результату спільної роботи лікарів, обслуговуючого персоналу у конкуренції за туриста.

Категорія задоволення має два аспекти: психологічний і функціональний.

Психологічний аспект задоволення забезпечується пропозицією індивідуального обслуговування та урізноманітнення форм і засобів

лікування, орієнтацією досягти оздоровлення переважно природними факторами, передбачає також розвиток індустрії гостинності та створення житлових умов, наближених за рівнем до курортних готелів, високу якість харчування та обслуговування у курортних їдальнях, чуйність, уважність, люб'язність обслуговуючого персоналу.

Функціональне задоволення відпочиваючого залежить від профілю санаторно-курортного закладу і забезпечується шляхом інтенсивного лікування, широкої пропозиції медикаментів та медпрепаратів, організації масового харчування та створення сприятливих житлових умов.

Лише на основі новітнього бачення та підходів до організації санаторно-курортної справи можна сформулювати, впровадити та виконати плани та стратегії, забезпечивши тим самим не лише виживання оздоровниці, а й її неперервний розвиток.

На шляху формування стратегії розвитку санаторно-курортного закладу важливим є аналіз внутрішнього середовища – самої організації, визначення сильних та слабких сторін діяльності, потенціалу розвитку. Аналіз організації передбачає оцінку дієздатності існуючої структури управління, системи комунікацій між підрозділами та відділами оздоровниці, чітке визначення та дотримання у роботі функціональних обов'язків працюючих, створення ділової атмосфери в колективі та налагодження системи зворотного зв'язку між управлінцями та виконавцями, делегування повноважень та відповідальності, формування корпоративної поведінки, цілеспрямованості всіх та кожного на досягнення результату.

Для вдосконалення організації санаторно-курортного лікування та забезпечення стійкого розвитку курорту необхідно досконало знати зовнішнє оточення оздоровниці, враховуючи вплив сукупності факторів та прийняття рішень. Вивчення ринку постійних і нових споживачів, аналіз їх споживацьких уподобань, сегментація визначеного цільового ринку за географічними та демографічними ознаками, параметрами купівельної поведінки, визначення маркетингових комунікацій для кожного сегмента є

передумовою ефективного функціонування санаторно-курортного закладу на перспективу. Аналіз зовнішнього середовища та можливостей санаторно-курортного закладу дозволяє визначити ринкові шанси – потенціал попиту, що не задовольняється сформованою на ринку пропозицією.

Для керівників курортів особливо важливе значення має розроблення ринкової стратегії, для чого необхідно обрати довгострокову модель поведінки лікувальних закладів на ринку лікувальних послуг, виходячи з особливостей (природних, економічних, соціальних) даного курорту.

Існують чотири основних стратегічних підходи до можливого розвитку курортів:

1) стратегія кардинальної зміни – застосовується у разі зменшення завантаженості курорту, що вимагає з'ясування причин цього та методів підтримки здравниці з метою залучення суспільних і приватних інвестицій. При цьому можливий варіант перепрофілювання здравниці;

2) стратегія збереження зростання, спрямована на підтримку низького рівня зростання за несприятливих зовнішніх умов, на залучення відпочиваючих завдяки введенню нових послуг (медичних і анімаційних);

3) стратегія досягнутого зростання – застосовується для утримання досягнутого рівня у разі, коли курорт має у своєму розпорядженні лише обмежений набір нового продукту і нездатний задовольнити новий ринок;

4) стратегія вибіркового зростання, обрана курортом, орієнтованим на визначений сегмент ринку. Цей принцип розвитку припускає наявність двох компонентів: плану санаторно-курортного розвитку і структурного комплексу методу фінансової підтримки. Даний принцип застосовується при визначенні стратегії розвитку як конкретного закладу, так і галузі в цілому.

Курортно-рекреаційне господарство України може стати одним з важливих економічних секторів у національному народногосподарському комплексі. Однак недосконалість економічних досліджень курортно-рекреаційної сфери не дає можливості повною мірою оцінити її значення для економіки країни. До цього часу не існує єдиної методики оцінки внеску цієї

сфери в народне господарство країни в цілому.

Розвитку курортно-рекреаційної сфери в Україні притаманний екстенсивний характер. Постає завдання раціонального (інтенсивного) використання курортно-рекреаційного фонду шляхом підвищення коефіцієнта змінності його експлуатації, створення штучних рекреаційних об'єктів, наприклад, пляжів і водоймищ, будівництва нових курортно-рекреаційних закладів замість фізично та морально застарілих.

Підвищення економічної ефективності курортно-рекреаційної сфери може бути досягнуто шляхом зростання продуктивності праці, скорочення одночасних і поточних витрат у результаті комплексного розвитку та розміщення, концентрації коштів і спрямування їх на найбільш важливі ділянки курортно-рекреаційного будівництва, раціонального використання трудових, рекреаційних та інших ресурсів, приміщень і споруд, централізації управління та допоміжних служб тощо.

Системний підхід і комплексний аналіз економічного значення курортно- рекреаційної сфери стає необхідною передумовою успіху наукових досліджень і практичної реалізації результатів. За допомогою системного підходу та комплексного аналізу курортно-рекреаційної сфери нами виділено її переваги та недоліки.

Переваги представлено фінансовими надходженнями до бюджетів місцевих органів влади, забезпеченням зайнятості та прибутків населення, стимулюванням розвитку сільськогосподарського виробництва та місцевої інфраструктури, вирівнюванням відмінностей між індустріальними та аграрними регіонами. Негативний вплив представлено порушенням екологічної рівноваги в природному середовищі.

Базовим методом дослідження санаторно-курортної сфери обраний системно-структурний аналіз, який дозволяє на підставі аналізу функціонування елементів системи її структурувати, виявити міжкомпонентні, територіальні та організаційно- управлінські взаємозв'язки, їх характер, види, форми. Покладений в основу дослідження індуктивно-

дедуктивний принцип передбачає створення взаємопов'язаної системи методів і ґрунтується на відповідності частковим об'єктам дослідження, що є компонентами санаторно-курортної сфери. Зазначений підхід передбачає наскрізний компонентний просторово-часовий аналіз емпіричного матеріалу і його подальший синтез з урахуванням дії основних законів і закономірностей. Такий підхід дозволяє встановити напрямки, тенденції розвитку санаторно-курортної сфери та визначити певні закономірності її формування, функціонування та територіальної організації.

До вивчення просторово-часових характеристик санаторно-курортної сфери застосовуються такі підходи:

- елементарний (дискретний) – інвентаризація елементного складу санаторно-курортної сфери з чіткою топологічною «прив'язкою» об'єктів, що дозволяє визначити не тільки кількісний і якісний склад, а й динаміку та етапність розвитку (зафіксувати характер туристського процесу);
- генетичний – вивчення та ретроспективний аналіз процесу виникнення, особливостей формування і розвитку;
- структурно-функціональний – вивчення та аналіз змін зв'язків між елементами, їх структурна перебудова, тобто перебудова всіх видів і форм зв'язків між елементами за схемою «об'єкт – об'єкт», «об'єкт – територія», «територія – територія», що дозволяє визначити територіальну структуру, проаналізувати і оцінити зміни функціональної структури відповідно до реалізації конкретних суспільних цілей;
- комплексний – дослідження взаємовпливів і взаємодії між елементами різного ієрархічного рівня, спеціалізації як механізму трансформації;
- збалансованого регіонального розвитку – передбачає управління санаторно-курортною сферою, ресурсами таким чином, щоб потреби туристів задовольнялися, не зашкоджуючи природному середовищу та культурній спадщині.

При аналізі санаторно-курортної сфери використовується певний набір

показників: натуральні (кількість відпочиваючих), вартісні (надходження від санаторно-курортної сфери), трудові (кількість зайнятих) та локалізаційні (кількість та потужність обслуговуючих підприємств), що застосовуються у розрахунку на 1000 чол. або на площу. Ці показники аналізувалися в абсолютних величинах, коли потрібно визначити поширення, тенденції розвитку, або в відносних, коли необхідно визначити навантаження чи провести порівняльний територіальний аналіз. При цьому натуральні, вартісні та трудові показники можна розглядати як інтегральні, що характеризують регіональний ринок в цілому, а локалізаційні показники є локальними, що характеризують перш за все розвиток санаторно-курортної сфери.

Рівень споживання характеризується натуральними та вартісними показниками, які аналізуються перш за все в динаміці, що дозволяє визначити загальні зміни через середньорічні темпи росту в санаторно-курортній сфері. Аналіз натуральних показників дає змогу визначити через сальдо туристського балансу спрямованість та характер споживання, видову та територіальну структури туристського потоку в санаторно-курортну сферу. Для оцінки видового рівня споживання використовуються відносні показники, наприклад, такі як рівень концентрації споживання (в розрахунку на чисельність населення, на одиницю території або на одиницю потужності санаторно-курортних закладів).

Для визначення рівня споживання санаторно-курортних послуг може бути використаний відносний натуральний показник (кількість відпочиваючих, що припадає на одне місце в санаторно-курортному закладі) або аналогічний вартісний.

Визначення рівня розвитку санаторно-курортної сфери передбачає сполучення комплексних галузевих та територіальних досліджень. Про якість обслуговування певною мірою можна робити висновок за співвідношенням санаторно-курортних закладів різного класу, що надають певні послуги. Використані відносні трудові показники, наприклад, показник, що

характеризує навантаження (чисельність зайнятих в розрахунку на один номер санаторно-курортного закладу або чисельність зайнятих в розрахунку на тисячу туристів тощо).

При територіальному аналізі доцільно використовувати відносні локалізаційні показники, що характеризують стан розвитку мережі (кількість санаторно-курортних закладів в розрахунку на населений пункт, сумарна потужність санаторно-курортних закладів в розрахунку на 1000 чол. населення або на 1000 туристів).

Визначення територіального рівня розвитку може провадитись методом середньостатистичних оцінок чи нормативним методом. Обидва методи передбачають співставлення відносного показника рівня забезпеченості населення виробничими потужностями санаторно-курортних закладів (кількість місць у санаторно-курортних закладах даної території в розрахунку на 1000 чол. населення) з аналогічним показником, який є нормативним чи середньостатистичним для даної країни

Застосування регіонально-динамічного аналізу дозволяє визначити динаміку просторово-часових структурних змін функціонування санаторно-курортної сфери та створити підґрунтя для подальшого прогнозування її розвитку та оптимізації територіальної організації.

Для організованого надання лікувально-оздоровчих послуг необхідна наявність рекреаційно-туристичних ресурсів, тобто сукупності об'єктів і явищ природного та антропогенного походження; природні та культурно-історичні комплекси, які використовуються для туризму, лікування та відпочинку. Вони поділяються на природні та соціальні.

До першої групи належать: кліматичні особливості території, водні ресурси (річки, озера, мінеральні та грязеві джерела, штучні водойми, моря, океани), мальовничі ландшафти, рослинний та тваринний світ тощо. Вони є визначальними для лікувального туризму.

Друга група соціально-економічних ресурсів (культурні об'єкти, пам'ятки історії, етнографії, архітектури) не є визначальними для

лікувального туризму.

Суб'єкти лікувального туризму (а саме контрагенти чи виконавці послуг): санаторії, пансіонати, будинки відпочинку тощо повинні бути розташовані у відповідних місцевостях, які володіють необхідними природними ресурсами. Такі місцевості, як правило, і є курортами.

Розвиток санаторно-курортної комплексу в регіонах України гальмується недосконалістю нормативно-правової бази, а також методичної, організаційної, юридичної та інформаційної підтримки суб'єктів підприємництва у санаторно-курортній сфері; недостатньою ефективністю механізмів державного регулювання та управління санаторно-курортними закладами; незначними обсягами інвестицій, які вкладаються у розвиток матеріально-технічної бази санаторно-курортної сфери; недосконалістю туристської інфраструктури; неефективністю використання рекреаційних ресурсів.

3.3. Вплив ризиків та невизначеностей на ефективність діяльності санаторно-курортних закладів України в умовах пандемії Covid-19

Пандемія коронавірусу спричинила безпрецедентну кризу в туристичній економіці. У зв'язку з різким падінням економічної активності працівники туристичного сектору зіткнулися з катастрофічним скороченням робочого часу та втратою роботи. Протиепідемічні заходи, вжиті в рамках протидії поширенню коронавірусу, серйозно обмежили переміщення людей навіть в межах країн, де вони живуть, не кажучи вже про закордонні поїздки. З початком карантинних заходів, обмеження на поїздки, пов'язані з COVID-19, діяли у більшості країн світу. 1 червня 2020 року 156 урядів повністю закрили свої кордони для міжнародного туризму [58].

Внаслідок пандемії коронавірусу та введених карантинних заходів падіння українського ВВП за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства першій половині 2020 р. склало 6,5%. За

прогнозом Національного банку України (НБУ) падіння ВВП у 2020 року може скласти мінімум 6%. У той же час За оцінкою МВФ, українська економіка зменшиться за підсумками 2020 року на 8,2%.

Карантин обрушив споживчі настрої, майже зупинив декілька галузей – роздрібну торгівлю, готельний та ресторанний бізнес, авіап перевезення. Зменшилися обсяги надходжень до бюджету. Внаслідок введення карантину українські компанії заморозили інвестиції та виробничі ланцюжки. За даними експертів, у нинішніх умовах більше 80% підприємств туристичної галузі будуть змушені на кінець року задекларувати збиток. 9% від цих 80% можуть збанкрутувати [57].

Санаторно-курортна справа в Україні є одним з найдавніших видів рекреації. Вітчизняні кліматичні курорти добре відомі. Варто відзначити, що послуги санаторно-курортних закладів в Україні становлять майже 40% від загального обсягу діяльності туристської галузі. Країна має широку і різноманітну ресурсну базу, представлену майже всіма бальнеологічними типами мінеральних вод: вуглекислі; радонові; сульфідні; залізисті; бромні, йодо-бромні та йодні; кременисті; води з підвищеним вмістом органічних речовин; води без специфічних компонентів тощо. Грязьові курорти використовують торфові, мулові, сапропелеві грязі, значні запаси яких є в озерах та лиманах Одеської, Херсонської, Запорізької областей [44].

Взагалі, туристична галузь України першою відчула на собі наслідки активної фази карантину. Більшість готелів до середини травня залишались зачиненими, не мали можливість офіційно приймати відвідувачів. Також обмеження торкнулися масових заходів – фестивалів, концертів, спортивних змагань, які зазвичай приваблюють гостей з різних міст та країн. У результаті одними із найбільш постраждалих внаслідок карантинних обмежень стали туристичні, курортно-рекреаційні та оздоровчі об'єкти (турбази, санаторії, пансіонати, оздоровчі комплекси), які практично повністю припинили свою діяльність [18].

За різними сценаріями, у 2020 році очікується падіння обсягу

міжнародних туристичних прибутків на рівні 58 – 78 % порівняно з минулим роком. За оцінками експертів, відновлення попиту до рівня 2019 року займе не менше двох років, водночас авіакомпанії будуть змушені підвищити вартість в середньому на 43 – 54 %, що зменшить попит на подорожі. В цілому, втрати туристичної галузі в Україні оцінюються у понад 1,5 млрд. дол. США [58].

Пізній початок курортно-рекреаційного сезону внаслідок впровадження обмежувальних заходів також створив кумулятивний ефект, який негативно вплинув як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі – готельно-ресторанний бізнес, транспорт (пасажирські перевезення), роздрібну торгівлю, індустрію розваг та діяльність установ культури. На додачу до поточних та прогнозованих втрат, сфера туризму Українських Карпат цього року вже постраждала від низького попиту на гірськолижний відпочинок внаслідок аномально теплої зими. Із введення адаптивної фази карантину, початком «високого сезону», справи в готельєрів покращились.

Більше того, обмеження пересування (закриті кордони) сприяють розвитку внутрішнього туризму – зростає попит на відпочинок в Україні. Варто відзначити, що традиційно українські курорти відвідувала невелика кількість закордонних туристів, але глобальна пандемія змусила обирати українського відпочивальника замість Туреччини та Єгипту пляжні курорти Одещини та Херсонщини (станом на 2018 р. 88 % українців відпочивали за кордоном).

На жаль, транспортні обмеження, психологічний чинник (страх заразитись на COVID-19) стримують наявну внутрішню «відпусткову» міграцію населення.

Якщо говорити про внутрішній туризм нашої держави, то можна виділити групу регіонів саме з туристичною родзинкою, але існує певна кількість невирішених проблем яка не дає розвиватися саме внутрішньому туризму. Потрібно виділити фактори, що в першу чергу обмежують саме

розвиток санаторно-курортної сфери:

- недостатня підтримка державою;
- незабезпеченням комплексного розвитку курортних територій;
- зношеністю основних фондів;
- практичною відсутністю інвестицій;
- неефективним, а взагалі іноді повністю відсутній маркетинг українських курортів;
- низьким рівнем менеджменту;
- низка якість обслуговування та надання послуг;
- дуже мала кількість комплексів, які б відповідали Європейським стандартам надання послуг;
- низька якість доріг, порівняна з європейськими.

Отже, підсумовуючи вищесказане, потрібно відмітити, що в сьогоdnішніх складних умовах роботи санаторно-курортних закладів, а саме в умовах пандемії, норми протиепідемічної безпеки мають стратегічне значення для санаторно-курортного сезону-2020, тому що саме зараз лікування та відновлення громадян на курортах є дуже важливими.

Бізнес по всьому світу вимушений пристосовуватися швидше за усі інші сфери, адже без працюючого підприємницького сектору перемогти пандемію в принципі неможливо. Підприємства намагаються проводити мінімізацію виробничих витрат і перебудовувати діючі до кризи бізнес-процеси. При цьому багато хто з них шукає і знаходить можливість не лише продовжити роботу в кризових умовах, але ще і допомагати суспільству і державі впоратися з новими несподіваними викликами. Антикризове управління в умовах пандемії – це управління підприємством, спрямоване на подолання або відвертання кризового стану, що проявляється в неплатоспроможності, банкрутстві, збитковості в умовах адаптації до карантину. Воно має на увазі також прогнозування кризових ситуацій і розробку стратегій їх стримування і випередження, а в умовах самої кризи – нейтралізацію або мінімізацію його наслідків. Задля ефективного

антикризового управління доцільно розрізняти значні відмінності між наслідками кризового становища, що викликане природними, антропогенними, технологічними або експлуатаційними факторами, і кризою, що виникає в результаті поширення пандемії. Найбільшу загрозу криза в умовах пандемії представляє для середнього і малого бізнесу. Третина власників бізнесу, свідчать про падіння доходів на 90 – 100% з початку карантину. Ці ж підприємці вже звільнили до 50% штату співробітників. Власники малих та середніх підприємств повідомляють про зменшення доходів на 25 – 50% порівняно з докарантинним періодом і звільнення від 10 до 25% працівників. Втрати прибутків великих підприємств становлять 10 – 25%, там прогнозується скорочення штату на 25% до кінця обмежувальних заходів. Тому, в першу чергу, українські підприємці від державної влади очікують фінансової підтримки у різних формах. 29% власників підприємницьких структур вважають, що ця підтримка має здійснюватися у формі тимчасового звільнення від сплати податків або ж, принаймні у їхньому істотному зниженні (податкові канікули, тимчасова відміна ЄСВ, ПДФО), також розраховують на компенсацію матеріальних суттєвих збитків.

Так, сьогодні, якщо говорити про успішність бізнесу, то основним фактором розвитку буде його забезпечення стійким розвитком, і відповідно, реалізувати це можливо тільки за умов активного впровадження нових технологій і продукції, прогресивних конкурентних стратегій підприємства, отже, безпосередній вплив на діяльність підприємства, в умовах швидкоплинних змін, мають змінюючи один-одного ризики. І для того, щоб не допустити негативних процесів у роботі підприємства, потрібно виявляти на ранніх стадіях усі ознаки настання кризових явищ, так це дозволить допомогти підвищити ймовірність збереження стійкого розвитку. Одним із засобів протидії кризовим проявам є саме антикризове управління банківською установою. На відміну від традиційного фінансового управління банківською системою, антикризове управління характеризується

оперативністю у прийнятті рішень; значною витратністю на фоні загальної обмеженості фінансових ресурсів; високим рівнем ризику; застосуванням непопулярних заходів; оперативним характером вирішуваних завдань; відмовою від стратегічних проектів на користь поточних.

Спалах пандемії негативно відобразився як на попиті, так і на пропозиції з провокуванням подальшого регресу в умовах слабкої світової економіки, геополітичного, соціального та торговельного напруження. Це явище є кризою, яка має характер довгострокового негативного впливу на звичне середовище діяльності в галузі туризму та світової економіки в цілому. Так, комплекс дій превентивного або примусового характеру дасть змогу набагато більше знизити витрати ресурсів на забезпечення виконання поставлених завдань, так як витрати на виявлення та ліквідацію несприятливих факторів значно нижче, ніж на ліквідацію наслідків кризи, яку вони можуть викликати. Засноване таке антикризове управління на принципі запобігання загрозі кризи, із послідуєчим забезпеченням передбаченням та уникненням будь-яких негативних наслідків. Отже, впровадження даного принципу забезпечується ранньої діагностикою передкризового стану підприємства і своєчасного використання можливостей нейтралізації кризи. Антикризове управління – це комплекс заходів за попередньою оцінкою ймовірності та можливих наслідків потенційних криз, виявлення перших ознак криз, розробки антикризової стратегії, виконання планів антикризових заходів щодо попередження та ліквідації кризової ситуації, ліквідації наслідків кризи і запобіганню можливості появи кризових ситуацій у перспективі [7].

Аналіз досвіду тих підприємств, що втрималися в умовах пандемії коронавірусу говорить про те, що потрібно формувати спеціалізований штабний центр з координації питань пов'язаних з коронавірусною ситуацією. Так, даний штабний центр має бути у вигляді підсистеми антикризового управління, яке поєднує потенціал всіх функціональних підрозділів та оперативному плануванні й відповідно, буде вчасно реагувати на певні

загрози. Такий штабний центр, в сьогоднішніх реаліях має зосередити найважливіші управлінські компетентності та організаційні здібності і давати можливість керівникам підприємства для формування превентивної стратегії більше варіантів. Організаційна трансформація системи антикризового управління передбачає створення спеціалізованого штабного центру з протидії загрозам COVID-19. За визначенням його складу він має бути наділений авторитетом в масштабах всього підприємства, що дозволить керівникам груп та експертам швидко тестувати нові підходи, розробляти найефективніші рішення та випереджати кризову динаміку. Так, антикризове управління в умовах пандемії COVID-19 здійснюється в рамках вирішення чотирьох завдань, таких як формування чіткого визначення ситуації, і відповідно, як вона може розвиватися і з якими наслідками; прийняття управлінських рішень і розробка необхідних негайних і стратегічних дій на основі прагматичної та гнучкої операційної моделі; відповідно наступне завдання антикризового управління полягає у збереженні клієнтської бази з врахуванням змін в інтересах та поведінці покупців, і останнє - менеджмент підприємства має формувати антикризові рішення чітко й послідовно, забезпечуючи розуміння їх необхідності та змісту всім персоналом підприємства.

Отже, в якості важливих заходів антикризового плану підприємствам санаторно-курортної сфери необхідно розглянути наступні:

- потрібно проводити переговори з усіма учасниками ринку туристичних послуг щодо підготовки антикризових заходів та стратегії розвитку туристичної галузі (з урахуванням наслідків коронакризи);
- підготувати регіональні стратегії стимулювання розвитку туризму після закінчення пандемії; саме в тих регіонах, де в першу чергу привабливий внутрішній туризм;
- забезпечити механізм відшкодування коштів туристу за невикористані ваучери;
- встановити механізм моніторингу впровадження заходів підтримки

для МСП та працівників, зокрема ліквідності, кредитування та прозорості заходів підтримки;

- запровадити прозорий механізм витрат саме отриманих до місцевих бюджетів коштів від туристичного збору на розвиток внутрішнього туризму, щодо покращення стану довкілля;

- розробити та імплементувати програми, спрямовані на розвиток інновацій та цифровізацію туризму;

- сприяти підвищенню конкурентоспроможності та гнучкості шляхом інвестування в освіту та розвиток навичок представників сектору;

- забезпечити посилення координації та партнерських відносин з учасниками сектору з метою трансформації туризму.

При розробці антикризового плану з подолання наслідків впливу COVID-19 на туристичний сектор в Україні необхідно врахувати рекомендації Глобального кризового комітету з туризму, які розподілені за трьома основними напрямками:

1. Управління кризою та пом'якшення наслідків: збереження робочих місць; підтримки самозайнятих працівників; забезпечення ліквідності; сприяння розвитку навичок та перегляду податків, зборів та норм, що стосуються подорожей та туризму.

2. Забезпечення стимулу та прискорення відновлення, зокрема надання фінансових стимулів, включаючи сприятливу податкову політику; скасування обмежень на поїздки, як тільки це дозволить ситуація; сприяння спрощенню оформлення віз; підвищення довіри споживачів.

3. Підготовка до майбутнього: приділяти більше уваги ролі туристичного сектору в економіці країни та досягненні цілей сталого розвитку; розробляти плани готовності до викликів майбутнього та використовувати цю можливість для переходу до циркулярної економіки.

Щоб підтримати гулузь, потрібно:

- створити інструмент комунікації для координації розвитку та просування туризму, включаючи управління кризовими ситуаціями;

- розробити та запустити реалізацію програми підтримки бізнесу в рамках якої передбачені прямі гранти підприємствам туристичної галузі для зниження втрат через коронавірусу;

- змінити умови скасування бронювання подорожей, щоб дозволити заміну відшкодування кредитом або ваучером на еквівалентну суму на майбутню послугу. Мета в тому, щоб уникнути негайного відтоку грошових коштів та допомогти компаніям пройти важкий етап, оскільки клієнти мають право вимагати повернення коштів, якщо ваучер не використовується;

- передбачити компенсації для працівників компаній туристичної галузі, що найбільше постраждали від пандемії;

Вважаємо, що зміни в санаторно-курортної галузі мають бути в удосконаленні фінансово-економічних механізмів відтворення курортно-рекреаційного потенціалу, також потрібно організувати доступний ринок санаторно-курортних та оздоровчих послуг для максимального задоволення потреб населення, проведенні роздержавлення та приватизації санаторно-курортних закладів, заохочення конкуренції та оптимізації управління цими закладами. Відповідно саме для санаторно-курортних закладів адаптивний карантин не покращив ситуацію в туристичній сфері, так зазвичай в регіонах просто недотримуються жодних карантинних обмежень, тому так і відбувається, що готелі стають основним чинником розповсюдження коронавірусу. Очікувана економічна рецесія в Україні, падіння рівня добробуту населення, що матиме наслідком неможливість витратити гроші на відпочинок, ще більш деструктивно вплине на галузь.

Для того, щоб запустити галузь після сезону, який, як свідчать наявні дані, було втрачено, потрібно перш за все, розпочати реалізацію програм з підтримки бізнесу, збереження робочих місць туристичного сектору та відновити впевненість людей у безпеці подорожей.

Так, розробляючи план повернення до звичного режиму роботи, компанії мають чудову можливість зосередити свої зусилля на пошуку нових способів взаємодії людини і технологій. Компанії мають переглянути своє

ставлення до технологій і, замість того, щоб розглядати їх як заміну людині, мають розробляти стратегії для доповнення чи поєднання можливостей технологій і людини. Це допоможе не лише оптимізувати витрати, а й створити цінність та врешті-решт додати значущості роботі своїх працівників.

З огляду на зазначене, державі потрібно діяти швидко й неупереджено, аби подолати коронавірус і його економічні наслідки. Необхідно забезпечити ефективні й проактивні заходи для запобігання зараженню вірусом, а також запровадити чітко спрямовану політику щодо підтримки систем охорони здоров'я та її працівників, а також захисту доходів вразливих соціальних груп і підприємств під час цієї пандемії. Підтримувальна макроекономічна політика може допомогти відновити довіру та сприяти відновленню попиту. Якщо впливатимуть негативні ризики, а зростання відбуватиметься на значно нижчому рівні протягом тривалого періоду, то потрібно буде здійснювати скоординовані багатосторонні дії для забезпечення ефективної політики в галузі охорони здоров'я, стримування й пом'якшення заходів контролю діяльності бізнесу, підтримки суб'єктів господарювання і звичайних громадян із низьким рівнем доходу тощо.

Попри трагічність і невизначеність ситуації, люди не втратили надії, а суспільство демонструвало емпатію та стійкість. Організації оперативно вжили заходів щодо захисту здоров'я та забезпечення безпеки своїх співробітників і запровадили нові HR стратегії для організації роботи у віддаленому режимі. Хоча чимало компаній опинилися в скрутному становищі та були змушені скорочувати персонал, відправляти у неоплачувану відпустку і тимчасово припинити свою діяльність. Різні екосистеми об'єдналися, щоб разом, об'єднуючи зусилля, розпочати значущі зміни. Соціальне підприємництво почало активно поширюватися у бізнес-середовищі.

Отже, важливо усвідомити, що криза спонукає українські бізнеси до справді героїчних та безпрецедентних дій. Однак, справжнє відновлення

можливе лише за умови збереження тривалого ефекту від таких заходів. Тому самих ідей і намірів недостатньо. Потрібні швидкі і глибокі зміни: відхід від вузького сприйняття викликів щодо людського капіталу і усвідомлення масштабності ролі людини на роботі, переосмислення звичних підходів до роботи з персоналом, пошук і закріплення нових практик, які б враховували потреби працівників, їхні життєві обставини, стан здоров'я, покликання і можливості.

ВИСНОВКИ

Досягнуто основну мету кваліфікаційної дипломної роботи, яка полягає у дослідження сучасного стану санаторно-курортного комплексу України та визначення перспектив його розвитку.

Результати проведеного дослідження теоретичних та організаційних аспектів розвитку санаторно-курортного комплексу України дали підставу зробити наступні висновки:

Санаторно-курортне лікування не тільки істотно доповнює медикаментозне лікування, але часто використовується як самостійний, альтернативний спосіб лікування.

Україна, яка за площею становить – 603,7 тис. кв. км, має величезний потенціал для розвитку санаторно-курортних послуг. Щоб санаторно-курортні послуги надавались, та розвивались потрібні рекреаційні ресурси. Площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційно забруднених) становить 12,8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей семи рекреаційних регіонів.

Україна володіє унікальними рекреаційними ресурсами, за допомогою яких можна розвивати санаторно-курортне господарство. І надання санаторно-курортних послуг на європейському рівні.

Найбільшу частку в компонентній структурі ресурсів України займають земельні (44,4% усього ресурсного потенціалу) і мінеральні (28,3%) ресурси. Нижчою є частка потенціалу фауністичних (0,5%) і лісових (0,5%) ресурсів.

Впродовж 2018 – 2020 років утримується тенденція до зменшення кількості закладів лікувально-оздоровчої сфери в Україні. У 2020 році порівняно з 2019 роком на 33,3% зменшилась кількість оздоровчих закладів 1 – 2 денного перебування, на 9,1% санаторіїв-профілакторіїв, на 7,1% дитячих закладів оздоровлення. Збільшилась лише кількість будинків відпочинку – на 7,1%.

На основі вивчення статистичних даних можна визначити цікаву тенденцію: кількість санаторно-курортних закладів (у тому числі санаторіїв та санаторіїв-профілакторіїв) скорочується, в той час як кількість оздоровлених (споживачів курортних послуг) збільшується.

Вказане явище можна пояснити зростанням місткості ліжкового фонду санаторно-курортних закладів, ліквідацією закладів з невеликим потенціалом, а також зменшенням середньої тривалості оздоровлення (раніше оздоровлення тривало, як правило, не менше 21 доби, а нині ці строки скоротилися у середньому до 12 діб).

Основні проблеми розвитку санаторно-курортної галузі в Україні зумовлені: відсутністю досконалого економічного механізму її діяльності; незабезпеченням комплексного розвитку курортних територій; зношеністю основних фондів; практичною відсутністю інвестицій; неефективним маркетингом; низьким рівнем менеджменту; неналежним обслуговуванням у санаторно-курортних закладах.

Отже, з метою виходу на новий рівень відносин було рекомендовано основні шляхи вдосконалення санаторно-курортного комплексу України: формування ринку природних лікувальних ресурсів; створити економічні умови та нормативно-правову базу для забезпечення відтворення виробничо-економічного потенціалу курортів та їх природних лікувальних ресурсів; розробити та впровадити комплекс заходів з метою залучення інвестицій для розвитку курортів; забезпечити поступову прозору приватизацію оздоровчих та санаторно-курортних закладів (крім спеціалізованих санаторіїв), у першу чергу нерентабельних та тих, що перебувають в оренді; удосконалити організацію діяльності санаторно-курортних закладів, спрямовану на зменшення витрат з їх утримання та здешевлення вартості путівок.

Антикризове управління в умовах пандемії COVID-19 здійснюється в рамках вирішення чотирьох завдань, таких як формування чіткого визначення ситуації, і відповідно, як вона може розвиватися і з якими наслідками; прийняття управлінських рішень і розробка необхідних негайних

і стратегічних дій на основі прагматичної та гнучкої операційної моделі; відповідно наступне завдання антикризового управління полягає у збереженні клієнтської бази з врахуванням змін в інтересах та поведінці покупців, і останнє - менеджмент підприємства має формувати антикризові рішення чітко й послідовно, забезпечуючи розуміння їх необхідності та змісту всім персоналом підприємства.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Про курорти: Закон України (із змін., внес. згідно із Законом № 3370-IV (3370-15) від 19 січ. 2006 р., ВВР, 2006, № 22, ст. 184). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/закон%20україни%20про%20курорти> (дата звернення: 12.11.2021).
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм». *Новости турбизнеса*. 2004. № 1 (3). С. 19–32.
3. Апілат О. В. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні. *Економіка України*. 2002. № 137. С. 55–59.
4. Апілат О. В. Вплив туристичного менеджменту на розвиток туризму в Україні. *Економіка України*. 2002. № 156. С. 14–20.
5. Асташкіна І., Мішіна В. Закономірності економічного розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу. URL: <http://www.inventech.ru/lib/analisis/analisis0013/>. (дата звернення: 12.11.2021).
6. Бабарицька В. В. Менеджмент туризму. Туроперейтинг: Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2004. 288 с.
7. Бабинец Е. Э. Шестопапов В. М., Моисеева Н. П. Лечебно-минеральные воды. Київ: Наукова думка, 2006. 140 с.
8. Безносьок В. Д. Туризм і народне господарство. *Трибуна*. 2000. № 7–8. С. 21–23.
9. Безносьок В. Д. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України. *Регіональна економіка*. 2001. № 1. С. 232–235.
10. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.
11. Бейдик О. О., Дмитрієнко М. Ф., Карягин Ю. О. Проблеми міжнародного туризму. К.: Інститут туризму, 1997. 89 с.
12. Бовсуновська Г. Я. Географія туризму : Навчальний посібник. Донецьк: ДІТБ, 2002. 411 с.

13. Ведмідь Н. Методологічні основи типізації суб'єктів санаторно-курортної діяльності. *Вісник КНТЕУ*. 2012. №6. С. 72–83.
14. Галасюк С. С. Сучасний стан розвитку санаторно-курортної бази в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 197–202.
15. Гетьман А. П., Шульга М. В. Поняття курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekoru/part16/1601.htm. (дата звернення: 12.11.2021).
16. Гудзь П. В. Управління фінансами у курортних містах. *Фінанси України*. 2002. № 2. С. 69–75.
17. Гудзь П. В., Несторенко О. В. Фінансові інновації у сфері курортно-рекреаційного господарства регіону. *Економіка та право*. 2002. № 1. С. 61–64.
18. Густі М., Бунь Р. Вплив рекреаційного навантаження на вуглецевий баланс лісових екосистем. *Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні*. Праці Міжнародного Конгресу. Трускавець, 2000. С. 227–228.
19. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2021).
20. Дудкіна О. П. До проблеми пошуків нової методики регіонального аналізу в рекреаційній сфері. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. Тернопіль. 1998. Вип. 3. С. 117–122.
21. Дубінський С. В., Орлова В. М. Визначення факторів, які забезпечують розвиток медичного та лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Академічний огляд*. 2017. № 2 (47). С. 12–20.
22. Дубовик І. А. Країнознавчий словник-довідник. Львів: Панорама, 2003. 575 с.
23. Економіка підприємства : Підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. К.: КНЕУ, 2001. 526 с.

24. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму. Методологія формування, механізм реалізації. Чернівці: Прут, 1995. 118 с.
25. Єжов В. В. Гоженко О. А., Бучинський С. Н., Душкін І. Ф. Спa-технології у відновлювальній медицині та курортології: стан та перспективи розвитку в Україні. URL: <http://sankurort.ua/uk/4/22/31/>. (дата звернення: 21.11.2021).
26. Загальне положення про санаторно-курортний заклад, затверджене постановою КМУ від 11.07.2001 № 805. URL: <http://www.rada.gov.ua/>. (дата звернення: 10.11.2021).
27. Зінько Ю. Г. Організаційно-господарські аспекти розвитку сільського туризму в Карпатському регіоні. *Аграрний екологічний туризм у країнах Центральної та Східної Європи*: Матеріали першого Міжнародного науково-практичного семінару. Стрий: ТОВ «УКРПОЛ», 2004. С. 38–42.
28. Ідеї для професіоналів СПА. URL: <http://www.spatrade.com>. (дата звернення: 21.11.2021).
29. Ільїна М. В. Інтегральне оцінювання туристично-рекреаційної сфери територій різних типів. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_31. (дата звернення: 21.11.2021).
30. Калитюк В. А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку. Львів. 1999. 162 с.
31. Корнієнко О. М., Журавльова С. М., Жилко О. В., Лисенко С. І. Санаторно-курортний комплекс України в умовах кризи. *Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2021. Pp. 661-666. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyascience-innovations-and-education-problems-and-prospects-10-12-noyabrya-2021-goda-tokio-yaponiya-arhiv/>. (дата звернення: 16.11.2021).
32. Корнієнко О.М., Цвілій С.М. Посткоронавірусна маркетингова політика утримання лояльних споживачів готельно-ресторанного продукту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні*

науки. Том 42/2021. Херсон : ХДУ, 2021. № 42. С. 50-55.

33. Кифяк В. Сфера рекреации и туризма как составляющая региональной экономической системы. *Формирование рыночных отношений в Украине*. 2006. № 11 (66). С. 116–119.

34. Курорти та санаторії України. URL: <http://sankurort.ua/uk/2/15>. (дата звернення: 15.11.2021).

35. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. 312 с.

36. Клапчук В. М., Ковальська Л. В. Курортна справа : організація, територіальне планування, система управління : Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 400 с.

37. Козьменко С. Н., Федоров И. А. Повышение эффективности финансово-хозяйственной деятельности предприятий санаторно-курортного комплекса. *Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва*. Збірник наукових праць Сумського державного університету. № 4. 1999. С. 61–64.

38. Коніщева Н., Борецька Н., Казачковська Г. Туристичний бізнес України в контексті концепції сталого розвитку Європи. Схід. 1997. № 1 (8). С. 23–25.

39. Кравченко Л. А. Інноваційне забезпечення розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 3. Т. 1. С. 7–11.

40. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2003. 436 с.

41. Мальська М. А. Основи туристичного бізнесу : Навчальний посібник. К.: ЦУЛ, 2004. 272 с.

42. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів : Наука, 1997. 259 с.

43. Мельниченко С. В. Державне регулювання діяльності підприємств

туристичної сфери. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 55–62.

44. Новикова В. І., Пустовойт А. С. Природно-лікувальні ресурси санаторно-курортного комплексу України. *Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: Брама-Україна, 2014. С. 381–391.

45. Рендович П. М. Сутність та особливості курортно-рекреаційної діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2009. Вип. 11. С. 385–390.

46. Охріменко А. Г. Передумови формування та розвитку регіонального рекреаційно-туристичного комплексу. *Придніпровський науковий вісник*. 1998. № 81. С. 59–63.

47. Помаза-Пономаренко А. Л. Рекреаційні комплекси світу: конспект лекцій. Харків: НУЦЗУ, 2020. 154 с.

48. Писаревський І. М., Погасій С. О., Андренко І. Б., Покогодна М. М., Сегеда І. В. Організація туризму. Харків: ХНАМГ, 2008. 541 с.

49. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні : Навчальний посібник. К.: Музична Україна, 2002. 256 с.

50. Стеченко Д. М., Охріменко А. Г. Особливості розвитку малого підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. Випуск 2. К.: Ін.-т туризму ФПС України. 1999. С. 223–226.

51. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

52. Цибух В. І. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні : Туристично-краєзнавчі дослідження. Київ. 1999. С. 4–8.

53. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії : Навчальний посібник. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. 662 с.

54. Шпак Л. О. Аналіз зовнішнього середовища та структури туристично рекреаційного комплексу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 24. С. 21–25.

55. Щепанський Е. В. Світовий досвід організації туристично-

рекреаційної діяльності. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. Хмельницький 2002. № 4. С. 153–160.

56. Юхновська Ю. О., Гіряк Є. І. Розвиток туристичного потенціалу Запорізького регіону. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Випуск 2 (07). 2017. С. 39–44.

57. COVID-19: Briefing materials. Global health and crisis response. 30.10.2002. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/> (дата звернення: 11.11.2021).

58. Weekly epidemiological update – 17 November 2020. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update---17-november-2020.2> (дата звернення: 20.11.2021).

59. India Exceeds 1 Million Cases; Fauci Gives Warning: Virus Update. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-07-17/manila-may-return-to-lockdown-fauci-haswarningvirus-updat> (дата звернення: 17.11.2021).